

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ 37 ★ ΜΑΡΤΙΟΣ 1981 ★ ΑΔΑΡ Β' 5741

עירם בצרת חומה נבנתה דלתות ובריה

«...πόλεις ὡχυρωμέναι μὲ τείχη ὄψηλά, μὲ πύλας καὶ μοχλούς» (Δευτ. 3:5)

Η ΒΙΒΛΟΣ, ΒΙΒΛΙΟ ΖΩΗΣ

ΚΑΙ ΦΕΤΟΣ, όπως κάθε χρόνο, έορτάστηκε ή 'Ημέρα τῆς Βίβλου. 'Ο έορτασμός αύτός (πού φέτος εἶχε γιά Θέμα του τήν «Τρίτη Ήλικία») μᾶς ἔδωσε τήν εύκαιρία νά δοῦμε, γιά μιά ἀκόμη φορά, τή σοφία πού περιέχει τό ιερό αύτό βιβλίο.

Η ΒΙΒΛΟΣ δέν εἶναι ὅμως ἔνα βιβλίο πού περικλείει μόνο τά «ἰερά γράμματα» μερικῶν θρησκειῶν. Εἶναι ἔνα κοινωνικό, πολιτιστικό, ἀκόμα καί οἰκονομικό ἐγκόλπιο, πού περιέχει ἀλήθειες κι ἀρχές ἀναλλοίωτες στό διάβα τῶν αἰώνων πού πέρασαν. Εἶναι ἔνα βιβλίο ζωῆς, γιατί στίς σελίδες του περιλαμβάνεται ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τό τελειότερο δημιούργημα τοῦ Θεοῦ: τόν Ἀνθρωπο.

ΠΙΣΩ ἀπό τίς ιστορίες καί κάτω ἀπό τίς διηγήσεις γιά τό Λαό τοῦ Ἰσραὴλ ὑπάρχουν διδάγματα καί πρότυπα πού ἀφοροῦν τόν ἀνθρωπο τῆς κάθε ἐποχῆς, τῆς κάθε θρησκείας, τῆς κάθε χώρας. Γι' αὐτούς τούς λόγους ἡ Βίβλος εἶναι βιβλίο ἔξω καί πάνω ἀπό τό χρόνο.

ΟΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ἀναφέρουν ὅτι ἡ Βίβλος εἶναι τό περισσότερο διαδομένο - διαβασμένο βιβλίο σ' ὅλοκληρη τήν ὑφήλιο. Οι ἀριθμοί τῆς κυκλοφορίας του εἶναι ἰλιγγιώδεις. Αὔτο ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἀνθρωποι δέν παύουν νά βρίσκουν στή Βίβλο παρηγοριά, στήριγμα, καθοδήγησι, ἐνδιαφέρον. Ἀποδεικνύει, ὅμως, καί κάτι ἄλλο: οἱ ἀνθρωποι βρίσκουν στή Βίβλο ὁμορφιά. **Τήν ὁμορφιά τοῦ Θεοῦ.**

ΚΑΘΕ φορά πού μελετάμε τή Βίβλο τήν ξαναβρίσκουμε τό ἵδιο νέα κι ἐνδιαφέρουσα, όπως τήν πρώτη φορά πού τή διαβάσαμε. Τήν ξαναβρίσκουμε τό ἵδιο δυνατή, τό ἵδιο ἀνθρώπινη, τό ἵδιο δική μας. Κι αὐτή τή δύναμι τήν περικλείουν μόνο τά θεόπνευστα ἔργα...

MONO ΓΙΑΤΙ ΕΙΝΑΙ ΕΒΡΑΙΟΙ!

Στήν έφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» τό Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο άπεστειλε τήν παρακάτω έπιστολή:

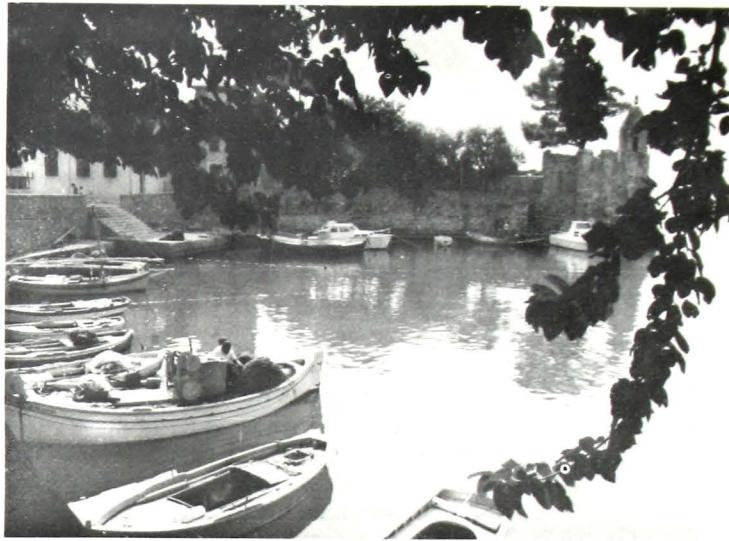
«Στό φύλλο σας τής 23 – 81 και στήν σελίδα 16 ό συνεργάτης σας Κος Καρατζαφέρης καταφέρεται έναντιον τών Έβραιών, πράγμα πού μάς προξενεί πικρία καί άγανάκτηση ταυτόχρονα.

Γράφει: «Έχει έβραιϊκό θρήσκευμα κλπ. καί πήρε τόν χαρακτηρισμό τού «Άκρως Απόρρητος». Καί παρακάτω: «Μόλις άνέλαβε ό Κος Μωϋσῆς τήν διοίκηση τής ΔΕΗ ή Κυβέρνηση τής Λιβύης άκυρώσε τήν συμφωνία γιατί άρνιόταν νά ξέχει δοσοληψίες μέ έναν Έβραιο» καί συνεχίζει με τήν «διαμαρτυρία τού έκπροσώπου τού Άραβικού Συνδέσμου» κλπ.

Καί έρωτούμε: 1) Έμεις οι «Έλληνες Έβραιοι πού, σύμφωνα μέ τούς νόμους τού Κράτους καί τό Σύνταγμα, έχουμε τά ίδια δικαιώματα καί υποχρεώσεις μέ δόλους τούς ἄλλους «Έλληνες δέν πρέπει νά κατέχουμε θέσεις στόν κρατικό μηχανισμό, έφόσον ή Πολιτεία μάς κρίνει ικανούς, άπλως καί μόνον διότι είμαστε Έβραιοι;

Δέν είμαστε φιλόνομοι πολίτες, δέν φορολογούμαστε κανονικά, δέν ζούμε σέ πλήρη άγάπη καί όμονοια μέ δόλους τούς ἄλλους «Έλληνες πολίτες; Δέν στρατεύονται τά έλληνικά έβραιϊκά νειάτα στής «Ενοπλες Δυνάμεις, δέν πολέμησαν καί δέν άφησαν τά κορμά τους στόν πόλεμο στήν Άλβανία καί μετά τό 1947 – 50. Γιατί πάντα νά γίνεται ή διάκριση;

2) Έάν δί όπιονδήποτε λόγο άξιώσει κανείς από τήν έλληνική κυβέρνηση νά πάρει μέτρα έναντιον τών Έβραιών πρέπει νά ύποκυψει σέ τέ-

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

Ναύπακτος (Lepanto), πόλις στήν Κεντροδυτική Ελλάδα. Ό Βενιαμίν άπο τήν Τουσέλα, ό δόδοιπόρος τού 12ου αιώνα, άναφέρει ότι συνάντησε 100 Έβραιούς στήν πόλη. Άπο το 1407 μέχρι τό 1499 ή πόλις ήταν ύπό τήν κυριαρχία τών Βενετών. Στή Ναύπακτο ύπηρχε Κοινότης Ρωμανιοτών· όταν δέ στά 1492 άφιχθησαν νέοι πρόσφυγες, ίδρυθηκαν δύο νέες Συναγαγές, ή μία άκολουθούσα τό ισπανικό τυπικό καί ή άλλη τό σικελιανό (ή σισιλιάνικο) τυπικό. Έβραιοί έμποροι τριφοδοτούσαν τή Βουδαπέστη καί τήν Τουρκία μέ λουλαβίμ καί έτρογκιμ, πού καλλιεργούντο στήν περιοχή τής Ναυπάκτου. «Ένα ειδικό «Πουρίμ τού Λεπάντο» γιορτάζετο στής 11 τού μηνα Τεβέτ, εις άναμνηση τής θαυματουργικής διασώσεως τής Κοινότητος μετά τήν τουρκική κατάκτηση τής πόλεως. (1571). Κατά τόν 16ο αιώνα ό ραββίνος Ιωσήφ Πιρμόν (Joseph Pirmon) προσεπάθησε νά συνενώσει τίς τρεις άνεξάρτητες Συναγαγές (Κοινότητες), άλλα άντιμετωπίσε τήν άντιδραση τής ρωμανιότικης μειονότητας, τήν όποια ύποστήριζε ό ραββίνος Σαμουέλ Μεδίνα*, (Samuel Medina). Μέ τήν άπαρχη τής έλληνικής Επαναστάσεως κατά τών Τουρκών τόν 18ο αιώνα, ή έβραιϊκη κοινότης καταστράφηκε (Έγκυκλοπαδίεια Judaica, 12:896)

*Ο ισπανικής καταγωγής ραββίνος Σαμουέλ μπέν Μωσέ Ντέ - Μεδίνα, γνωστός στό εύρυτερο κοινό μέ τό άκρωνυμο Μασαρά στάμ, (Maharashdami), 1506 – 1589, ύπηρξε έπιφανής ραββίνος τής Θεσσαλονίκης, διό τους περιφυμότερους νομομαθεῖς τής Ιουδαϊκής νομολογίας, οι άποφασέις τού όποιου ήσαν σεβαστές σέ δλη τήν εύρωπαϊκή Τουρκία καί τής χώρες τών Βαλκανίων.

τοιες άξιώσεις, έστω καί άν διακυβεύονται οίκονομικά συμφέροντα;

3) Δέν είναι δυνατόν πά μετά άπο αιώνες πογκρόμ καί διώξεων ό κάθε δημόσιος σανδρας, πολιτικός ή δημοσιογράφος, νά βρίσκουν άλλα έπιχειρήματα γιά νά πείσουν τόν κόσμο γιά τό σωστό τών άπομέων τους, παρά έξακολουθούν άκομα νά μεταχειρίζονται τό έβραιϊκό θρήσκευμα τών τυχόν άντιπλων τους;

4) Μήπως άλλαξε ή πολιτική τής

Αμερικής έναντι τής Έλλαδος μέ τήν άλλαγή τού ύπουργού της τών Έξωτερικών ή μήπως θά άλλάξει ή κυβερνητική πολιτική τής ΔΕΗ μέ άλλο Διοικητή;

5) Πιστεύουμε ότι ή συνεχής θρησκευτική διάκριση μεταξύ Έλληνων πολιτών μπορεί νά φέρει καταστροφικά άποτελέσματα εις βάρος μερίδας Έλληνων πολιτών, πράγμα πού θέλουμε νά πιστεύουμε ότι δέν είναι ο σκοπός τού συνεργάτου σας».

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

1. Στράβων, παρά Flavii Iosephi, *Opera omnia ab Immanuele Bekkeri recognita, vol II, Lipsiae MDC-CLV, Biблиον XIV, 7,2 (28 – 31)* σελ. 220.

2. Belle D. Mazur, *Studies on Jewry in Greece, Athens 1935*, σ. 8 – 9.

3. Philonis Alexandrini, *Opera quae supersunt, ed. Cohn - P. Weddland, tom. VI, (editio minor), Bergolini 1915*, σ. 172. Βλ. και τὴν νεώτεραν ἔκδοσιν: *Philonis Alexandrini, Legatio ad Gaium, ed. L. Mary Smallwood, Leiden 1961*, σ. 125 στ. 21 – 24. Πρβλ. Jean Juster, *Les juifs dans l' empire romain. Leur condition juridique, économique et sociale, tom. I, Paris 1914*, σ. 161.

Αἱ μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Τίτου, τὸ 70 μ.Χ., καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος εἰδήσεις ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνεκεντρώθησαν ὑπὸ Β. Mazur, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 7 – 14 (κεφ. *The early diaspora in Greece*).

4. Περὶ ἡς βλ. τὸ ἡμέτερον ὅρθρον «Ἀχελώου ἐπακοπή» Θρησκευτική καὶ θετική Ἑγκυλοπαίδεια, 3 (1963), σ. 534 – 535.

5. Τό κειμενον τῆς ἀρχαιοτάτης τοῦ ἔξ ὥν γνωρίζω μεταφράσεων ἐκ τῆς ἑβραικῆς ἔχει οὕτη: «Inde /é/ Patorvñl per mare dimidio die in Lepantum veni, ubi Iudei centum circiter iuxta mare habitant, quos anteerunt Gazarias, et Salum et Abrahæ». Βλ. *Itinerarium Beniamini Tudelensis, in quo res memorabiles quas ante quadringentos annos totum fere terrarum orbem notatis itineribus dimensus vel ipse vidit vel a fide dignis suae aetatis hominibus accepit, breviter atque dilucide describuntur». Ex *Hebraico Latinum factum Bened. Aria Montano interprete. Antverpiæ, ex officina Christofori Plantini 1575*, σ. 25.*

Τό δοδοπορικόν τούτο μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας. Ἐκ τοῦ μεταφράσεων τούτων σημειεῖ τάς κυριωτέρας:

Voyages de Rabbi Benjamin fils de Jona de Tudela en Europe, en Asie et en Afrique depuis l' Espagne jusqu'à la Chine, traduits etc. J. P.

‘Ο Στράβων, γράφων περὶ τὸ 85 π.Χ., σημειοῦ περὶ τῆς φυλῆς τῶν ‘Εβραίων: «Αὕτη δ’ εἰς πᾶσαν πόλιν ἥδη παρεληλύθει καὶ τόπον οὐκ ἔστι ραδίως εὑρεῖν τῆς οἰκουμένης, διὸ οὐ παραδέδεκται τοῦτο τὸ φῦλον μηδὲ ἐπικρατεῖται ὑπ’ αὐτοῦ¹». Ή πληροφορία περὶ τῆς πανταχοῦ σχεδόν τῆς τότε οἰκουμένης παρουσίας τῶν ‘Εβραίων δὲν εἶναι ὑπερβολική. Ή αἰγματωσία Βαβυλώνος (586 - 530 π.Χ.), ὁ πόλεμος τῶν Μακκαβαίων (170 - 161 π.Χ.), πολιτικαὶ ἀναταραχαὶ καὶ ἄλλαι αἰτίαι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀκουσίαν, λόγῳ ἔξανδραποδισμῶν, ἡ ἐκουσίαν ἔξοδον σημαντικοῦ μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἔξαιρετικῶς πυκνοκατωρχημένης Ἰουδαίας. Τὰ πολιτικὰ δικαιώματα ἴσοστιμίας, τῶν ὁποίων ἀπελάμβανον οἱ ‘Εβραῖοι εἰς τὰ Ἑλληνιστικὰ κράτη, ἀπετέλεσαν τὸ θεμέλιον τῶν περὶ τὰς συναγαγάδες συσταθεισῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς.

Ἐντὸς τῶν ὄριων τῆς σημερινῆς ‘Ἑλλάδος μνημονεύονται κατὰ τὸ ἔτος 139 π.Χ. ‘Εβραῖκαι κοινότητες ἐν Σπάρτῃ, Σικυῶνι, Σάμῳ, Κινδῷ, Κῷ, Γόρτυνι τῆς Κρήτης, Ρόδῳ καὶ Δήλῳ². Ἐκατὸν ὡρούχοντα σχεδόν ἔτη βραδύτερον, τὸ 40 μ.Χ., Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρει ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του ὑπῆρχον ‘Εβραῖκαι παροικίαι εἰς «Θετταλίαν, Βοιωτίαν, Μακεδονίαν, Αἰτωλίαν, τὴν Ἀττικήν, Ἀργος, Κόρινθον, τὰ πλεῖστα καὶ ἀρισταὶ Πελοποννήσου» καὶ οὐ μόνον αἱ ἡπειροὶ μεσταὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀποικιῶν εἰσὶν, ἀλλὰ καὶ νήσων αἱ δοκιμώταται, Εὔβοια, Κύπρος, Κρήτη³.

Ἡ ὑπὸ Φίλωνος μνημονευομένη ἐν Αἰτωλίᾳ ‘Εβραϊκὴ παροικία εὐλόγως δύναται νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν Ναύπακτον, τὴν ἀξιολογωτέραν πόλιν τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον, ἥτις οὐδέποτε ἔπαινε, λόγῳ τῆς εἰδικῆς αὐτῆς θέσεως, παρὰ τὴν εἰσόδον τοῦ ἐσωτέρου Κορινθιακοῦ Κόλπου, νὰ ἀποτελῇ σημαντικὸν ἐμπορικὸν κέντρον, ἀλλὰ καὶ στρατηγικὴν βάσιν ἐλέγχου τῆς ζωτικωτάτης ἐμπορικῆς ὁδοῦ τῆς διερχομένης διὰ τῶν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἀποκληθέντων Μικρῶν Δαρδανελλίων, ἥτοι τῶν στενῶν Ρίου τοῦ Μολυκριοῦ καὶ Ρίου τοῦ Ἀχαϊκοῦ, ἐξικονυμένης δέ, διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ καὶ τοῦ Διολκοῦ τῆς Κορινθου, μέχρι τῶν λιμένων τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τοῦ εὔρυτέρου Ἀρχιπελάγους.

Μόλις κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα ἔχομεν τὰς πρώτας ἀσφαλεῖς εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ναύπακτῷ ‘Εβραίων. Αὕται ὀφείλονται εἰς τὸν γνωστότατον ἐκ Τουδέλης τῆς Ἰσπανίας ‘Εβραίον Βενιαμίν, ὅστις περιηγήθη τὸν τότε γνωστὸν κόσμον ἐπισκεπτόμενος τοὺς ἐν διασπορᾷ ὄμοιθνεῖς του. Ή περιήγησις τοῦ ‘Εβραίου τούτου ἀποδοτέα περισσότερον εἰς ἐμπορικὰ καὶ ὀλιγώτερον εἰς ἔθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ κίνητρα. Προερχόμενος ἐξ Υδρούντος (Otranto) φθάνει εἰς Κέρκυραν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Λευκάδα, Ἀχελῶν (τὴν πόλιν)⁴, Πάτρας καὶ περὶ τὸ 1165 εἰς Ναύπακτον, ἔνθα εὗρε περὶ τοὺς ἐκατὸν ‘Εβραίους κατοικοῦντας ἐγγὺς τῆς θαλάσσης, ὃν προΐσταντο οἱ Γαζαρίας, Σαλού καὶ Αβρά⁵.

Baratier, A Amsterdam, tome Ier, 1734, σ. 38.

Voyages faits principalement en Asie, dans les XII, XIII, XIV, et XV siècles, par Benjamin de Tudela, Jean du Plan - Carpin, N. Ascelin, Guillaume de Burbuquis, Marc Paul Venitien, Haiton, Jean de Mandeville, et Ambroise Contarini: Accompagnés de l' histoire des Saracins et des Tartares, et pre ce'dez d' une introduction concernant les voyages et les nouvelles de' couvertes des principaux voyageurs, par Pierre Bergeron, tome Ier, A La Haye, chez Jean Neaulme M DCC XXXXV. I'disatéra s'elidabri'mtis δι' ἔκστασον περιηγήτην. Τοῦ μέρους τοῦ ἀφορώντος εἰς τὸν Benjamin σ. 9.

Beniamini Tudemiani itinerarium, ēv Th. L. F. Tafel, De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica, Berolini 1839, σ. 471.

The itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, translated and edited by A. Asher, tom. I, New York 1840, σ. 46.

Λαζάρου Βελέλη, Ὁ Βενιαμίν ἐκ Τουσέλας ἀνά τὴν Βυζαντικήν Αὐτοκρατορίαν τῷ 1147, ἐφ. Νέα Ἡμέρα, ἔτος ΚΕ' (ΜΔ') ἀριθ. 1304 (2292), Τεργέστη 27/9 Δεκεμβρίου 1899.

Die Reisebeschreibungen des R. Benjamin von Tudela... versehen von Dr. L. Grunhut und Markus N. Adler, Jerusalem und Frankfurt 1903, σ. 13.

The itinerary of Benjamin of Tudela, Critical text, translation and commentary by Markus Nathan Adler, London 1907, σ. 10.

J. Starr, The Jews in the Byzantine Empire 641 - 1204, Athen (verlag der Byzantinisch - Neugriechischen Jahrbücher Nr. 30) 1939, σ. 229.

Τά ονόματα τῶν προεστώτων τῆς Κοινότητος παραδίδονται διά τῶν μεταφράσεων εἰς τοὺς ἔξι τύπους: 1. *Gazarias, Gazri, Gisti, Gisri, Guri*, 2. *Salum, Schalom, Shalom, Schallum, Shallum* καὶ 3. *Abraha, Abraham*.

6. Ἡ Ἐβραϊκή κοινότης κατά τὸν Μέσον Αἰγανά νοεῖται ὡς διπλοκός πληθυσμός ζῶν ἐγκάθειρκτος ἐντὸς περιτειχισμένης συνοικίας (Ἐβραϊκῆς), φέρων διακριτικὸν ἐνδυμα, ἀπότελων τὸ ἀντικείμενον διηνεκῶν ἔξευτεισμῶν, διατὸν χειρωνατικά ἐπαγγέλματα καὶ διατελῶν ἐν ἔξαθλισι κατά τὸ πλείστον, ἐν ἀντιθέσει πρός μικρὰ μερίδα αὐτοῦ, ἣτις δικεῖ τὴν τοκογλυφίαν καὶ τὴν τραπεζικήν. Ἡ εἰκὼν, δημι. αὐτῆι εἶναι ἀκριβῆς προκειμένου μόνον περὶ τῆς Δύσεως καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Χωρῶν τῶν τελουστῶν ὑπὸ τοὺς Διτικούς. Ἡ ὑπαρξίς τῆς Ἐβραϊκῆς, πάντως, δέν συνεβάδιζεν ὅπωσδήποτε μέ τὸν ἔξαναγκασμὸν.

Ἐπὶ τοῦ κειμένου τῶν μεταφράσεων τοῦ Βενιαμίν παρατηρητέα τὰ ἔξι: Ἐὰν θεωρήσωμεν ὡς ἐσφαλμένην τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐκδόσεως Asher (1840), ἐν ᾧ ὁ προσδιορισμὸς «ἐπὶ τῆς ἀκτῆς» ἀναφέρεται εἰς τὴν πόλιν τῆς Ναυπάκτου, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Ἐβραϊκὸς συνοικισμὸς τῆς ἐποχῆς ἔκειτο παρὰ τὸν λιμένα καὶ, μᾶλλον, ἐντὸς τῶν τειχῶν, προκειμένου, μάλιστα, περὶ πόλεως τὰ τείχη τῆς ὅποιας περιλαμβάνουν τόσον εὐρεῖαν περιοχήν⁶. Ἀργότερον καὶ εἰς χρόνον ἀδηλον ὁ συνοικισμὸς οὗτος μετετέθη, ἄγνωστον διατί, εἰς θέσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν παρὰ τὸ Φαλατσιό πόρτα, τὴν BA δηλ. πύλην τοῦ φρουρίου, τὴν ἀνοιγομένην εἰς τὸν δεύτερον ἐκ τῶν κατώ περίβολον αὐτοῦ, ὅπου ἡ μέχρι πρὸ τοῦ ἐρειπωμένη ἀπὸ τῶν γείνων τῆς Τουρκοκρατίας συνοικία, ἡτις ἐχαρακτηρίζετο ὡς 'Ο βριακή'. Ο βριακής ἀλακάκας (ό), ἔξι ἄλλου, καλεῖται ἡ ἔξω τῶν τειχῶν καὶ ἀνατολικώτερον τῆς ἐν λόγῳ πύλης κειμένη σχετικῶς ἐπίπεδος περιοχή, ἐνθα ἐπεσημάνθησαν εὐάριθμοι Ἐβραϊκοὶ ταφαί, ἔξι δῶν προέρχονται καὶ αἱ κατωτέρω δημοσιευόμεναι ἐπιγραφαί.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Ἐβραίων κατὰ τὸν χρόνον καθοῦ ὃν ἐπεσκέψθη τὴν πόλιν ὁ Βενιαμίν, ἔχει ἥδη τεθῆ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν μελετητῶν ἐπὶ γενικῆς βάσεως. Ἡ κρατοῦσα σήμερον ἀποψίς δέχεται ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οἱ παρεχόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐκ Τουδέλης περιηγητοῦ διὰ τὰς ἐντὸς τῶν ὄριών τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας κοινότητας ἀφοροῦν, μᾶλλον, εἰς οἰκογενείας καὶ πρέπει ἐπομένως νὰ πολλαπλασιασθοῦν ἐπὶ πέντε⁷.

'Ως πρὸς τὸ ὄνομα Kifto, ὡφ' ὃ εἰς δύο ἐκδόσεις τοῦ Ὀδοιπορικοῦ⁸ νοεῖται ἡ Ναύπακτος, ἐξηγήσθη ἡ περίοργος γνώμη ὅτι τοῦτο ἀποδίδει ἵστως τὴν τότε προφορὰν τοῦ ὄνοματος ὑπὸ τῶν αὐτοῦ: Ἐβραίων⁹. Ἡ σκέψις δὲν φαίνεται λογική. Πῶς εἰναὶ δυνατὸν οἱ Ἐβραῖοι, πιθανώτατα καὶ ἐλληνιζοντες, νὰ πρέφερον κατὰ διάφορον, καὶ τόσον μάλιστα διάφορον ἀπὸ τοὺς λοιποὺς συμπολίτας των, τρόπου τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ἐν ᾧ κατέψκουν μονίμως; Οἱ Ἐβραῖοι τῆς Ναυπάκτου ἐκάλουν ἀναντιρρήτως τὴν πόλιν ἐν ᾧ κατώκουν μὲ τὸ αὐτὸν ὄνομα μὲ τὸ ὄπουν καὶ οἱ λοιποὶ κάτοικοι της, ἵστως παρεφθύρμενον πως καθοῦ ὑπαγγέλευσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης, ἐάν τὴν διετήσουν εἰσέτι, ἂλλ' οὐχὶ μέχρι τοιούτου βαθμοῦ. Ἡ μείκη τοῦ τύπου *Kifto δύναται νὰ ἐξιμηνεύῃ ἐκ τῆς ἰδιομορφίας τῆς Ἐβραϊκῆς γραφῆς, ἡτις, ὡς γνωστόν, δὲν χρησιμοποιεῖ φωνήεντα¹⁰. Ἡδὴ ὁ Ἀραψ γεωγράφος τοῦ ια' αἰῶνος (1099) Edrisi δύναμαιει τὴν Ναύπακτον Nabakta καὶ Nabacto¹¹. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βενιαμίν θὰ εἰχειν ἵστως παραφθαρῆ περισσότερον παρὰ τῷ λαῷ τὸ ὄνομα, ὅπερ κατέληξεν εἰς Νάπακτος¹² Νέπακτος¹³ Ἔπακτος¹⁴ Επακτος¹⁵ Καθηγητῆς τοῦ Ἐβραϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἱερουσαλήμ κ. Zvi Ankori¹⁶ μοὶ ἐπιστέλλει τὰ ἔξις ἐπὶ τοῦ προκειμένου:

«Τὰ χρφ. τοῦ Ὀδοιπορικοῦ παρέχουν διαφόρους γραφάς. Ἰδούν μερικαὶ variae lectiones :

Xφ. Βρεταννικοῦ Μουσείου : Kifto.

Xφ. τῆς ἐν Ρώμῃ Βιβλιοθήκης Casanatense : Nifto η Nesto.

Xφ. Epstein Βιέννης, νῦν ἐν Ιερουσαλήμ : Lepante.

Οἱ Ἐβραῖοι ἀποδίδοντι τὴν πρόθεσιν εἰς (+ αἰτ.) προτάσσοντές τοῦ ὄνοματος τὴν πρόθεσιν L, ἢτε, ἀραγινώσκεται Le, π.χ. εἰς Kifto = Lekifto, εἰς Nifto = Lenifto. Οὕτω διαιμορφοῦται τὸ τοπωνύμιον χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπὸ ὅψιν διτὶ οἱ νεώτεροι ἀντιγραφεῖς, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον τοῦτο καὶ εἶδον ἐν L εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἥτο δυνατὸν νὰ τὸ ἐκλάβουν ὡς πρόθεσιν καὶ ἐπομένως νὰ ἀπορρίψουν τὸ ἔτερον L, τὸ δύοτον ἥτο συστατικὴ συλλαβὴ τοῦ ὄνοματος. Τουουτορόπως, ἀντὶ νὰ γράψουν, ἀνεν φωνήεντα, LLPNTO (=LeLePaNTO) δηλ. εἰς Lepanto, ἐγράψαν LPNTO, δηλ. εἰς PaNTO. Ὡς συνέβανε συγχράκις, ἔλαψε

Εις τάς περισσοτέρας ίσως περιπώσεις ἡτού εκούσιος συνοικισμός τῶν Ἐβραιών ἐπὶ τὸ αὐτό διά λόγους κοινοτικῆς ὄργανώσεως καὶ ἀλληλοβοηθείας. Ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ οἱ Ἐβραῖοι ἔζων, συνήθως, ἐν πληρεὶ ἰσοτιμίᾳ καὶ ἐλεύθεροι πολιτικῆς τε καὶ θρησκευτικῆς. *Βλ. σχετικῶς Α'. M. Ἀνδρέαδου, Οἱ Ἐβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 30 – 41. Cecil Roth, Jewish Communities series: Venice, Philadelphia 1930. A. Andréadēs, The Jews in the Byzantine Empire, éν π. Economic History III No 9, January 1934, σ. 7 – 9, 16, 20 – 21. J. Starr, ἐνθ' ἀντ., σ. 1 – 10. Louis Wirth, The Ghetto, Chicago 1960, σ. 1 – 27.*

7. 'O S. Krauss (Studien zur byzantinisch - jüdischen Geschichte, Leipzig 1914, σ. 79 κ.εξ. Πρβλ. Starr, ἐνθ' ἀντ. σ. 232 – 233) εἶναι ἀναποφάσιστος ἐπὶ τοῦ θέματος. Ιδίως διά τούς ἀριθμούς οἱ δοποὶ αἰφοροῦν εἰς τὰς ἔξω τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας Ἐβραϊκούς κοινότητας δέν παρέχεται βάσις ώστε νά καθοριστῆ ἀν διενιαμένης ἡριθμού στομα, οἰκογενείας, ἐνήλικας ἢ φορονομένους καὶ ἔναν συμπεριελάμβανε τάς κοινότητας τῶν προστίτων εἰς ἑκείνας τῶν πλησιεστέρων πόλεων. Ἡ τάσις, ιδίως μεταξὺ τῶν Ἐβραιών συγγραφέων, εἶναι νά θεωρηθοῦν οἱ ἀριθμοὶ ὡς ἀφορῶντες εἰς οἰκογενείας. Οἱ Ἀνδρέαδος, ἔξ άλλου, [ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 24 – 28, 53 καὶ π. Economic History III, No 9 (Jan. 1934), σ. 2 – 5], θεωρεῖ ἀληθοφανέστερος τούς ἀριθμούς τούς διδομένους υπὸ τοῦ Βενιαμίν, παρά τὸ γεγονός διὰ δέν γινεται μνεία τῆς πηγῆς των, νομίζει δέ διὰ αἴφορον εἰς στομα, ἀναβιβάζων τῶν ἀριθμῶν τῶν ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ Ἐβραιών κατά τό β' ἥμισυ τοῦ ἱβ' αἱ. εἰς 15 – 20.000. Ο Ziwi Ankori, τέλος, (*Karaite in Byzantium. The formative years, 970 – 1100*, New York - Jerusalem 1959, σ. 157 – 160, 183 πρβλ. A. Andréadēs, *Les Juifs et de Fisc dans l'Empire byzantin*, éν *Mélanges Charles Diehl, 1er vol. Histoire*, Paris 1930, σ. 7 – 29 καὶ π. Economic

χώρων εἰς ἀναγραμματισμὸς καὶ τὸ σύμπλεγμα PN μετεβλήθη εἰς NP (ἐνταῦθα δέοντος ὅπως σημειωθῆ διὰ τὴν τὴν φωνηγέτων ἐβραιάζῃ γραφῆ δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ P καὶ F· διμφότερος ἀποδίδονται κατά τὸν αὐτὸν τρόπον). Καὶ κάτι ἄλλο: N καὶ K ὁμοιάζουν πάρα πολὺ καὶ εὐκόλως δύνωνται νὰ ἐκληροθοῦν τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ ἄλλουν ὥν¹³ ἐνὸς ἀντιγραφέως). Τοιοντοτρόπως τὸ Kifto (πρακτικῶς KPTO) ἦτο ποτὲ NPTO, διαμορφωθὲν οὕτω μετὰ τὴν ἐκπτωσιν τοῦ πρώτου θεματικοῦ L καὶ τὸν ἐπισυμβάντα ἀναγραμματισμόν. Ἀρχικᾶς ἦτο (L)PNTO πλέον ἐνὸς προσθέτον L ὡς προθέσεως, ἣτις ἐροῦται μετὰ τοῦ ὄντος: LLPNTO = Lelepano = εἰς Lepanto. Οὕτω, κατὰ τὴν ἐμὴν γράμμην, ἡ ἀρχικὴ γραφὴ ἦτο Lepanto.

Ἄλλα ὑπάρχει καὶ ἔτερα πιθανότης. Συγκεκριμένως διὰ τὸ Kifto (=KPTO) εἶναι ἀναγραμματισμός τοῦ PKTO, ἀναγνωσκομένον PaKTO, τὸ ὅποιον θὰ ἡδύνατο νὰ δώσῃ τὸν ἐλληνικὸν καὶ οὐχὶ τὸν λατινικὸν τόπον. 'Οπωσδήποτε τὸ Kifto εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμον».

'Ο λατινικὸς ὄμως τύπος Lepanto ἐπεβλήθη, ἐν τῇ Δύσει βεβαίως, εἰς γρήγορους μεταγενεστέρους τοῦ Βενιαμίν. 'Ἐπομένως περιοριζόμεθα κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν λύσιν τὴν ἄγουσσαν πρὸς τὸν ἐλληνικὸν τύπον'¹³

"Οτε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1429 Κωνσταντίνου ὁ Παλαιολόγος κατέλαβε τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν, μετὰ δὲ ἐν ἔτος καὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς πόλεως, καταλυθέντος οὕτω τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πάπα ἐκκλησιαστικοῦ κράτους τῶν Πατρῶν, οἱ Βενετοί μετέφεραν τὸ ἐμπορικὸν τῶν κέντρον εἰς τὴν Ναυπάκτον, ἡ ὁποία μέχρι τότε ἦτο κέντρον ζωεμπορίου κυρίως. 'Οχι μόνον ἡ εὐημερία τῆς Ἀγαρικῆς πρωτευόσης ἐκλογίσθη ἐκ τούτου τοῦ γεγονότος, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ της φύκησεν δλίγον κατ' ὀλίγην τὴν Ναυπάκτον κατέλαβε τὰ ἐπόμενα δύσκολα ἔτη τὸ προηγγείλατα τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς τελευταίας (1499)¹⁴. Φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ οἱ Ἐβραῖοι τῶν Πατρῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βενιαμίν Τουδέλης ἡρίθμουν τὸ ἥμισυ τῶν ἐν Ναυπάκτῳ, θὰ μετεκόμισαν εἰς τὴν τελευταίαν, ἐν μέρει τουλάχιστον, αὐξῆθείσης ἀναλόγως τῆς παροικίας ταῦτης, μολονότι δὲν ἀναρρέεται ρητῶς τοῦτο.

'Ο Βαρθολομαῖος Zane de Visnadelis de Triviso, κατοικῶν ἐν Πάτραις, διὰ τῆς ἀπὸ 28ης Ἀπριλίου 1430 διατήκης αὐτοῦ διακανονίζει, μεταξὺ ἄλλων, τὰς πρὸς τὸν Ἐβραῖον (Iudei) Messula filio Mordahe Νόπορεώσεις του, διὰ ποσότητος σιδήρου ἐναποθηκευμένου ἐν Ναυπάκτῳ (de ferro, quod habet in Neopato). 'Επίσης τὰς πρὸς τὸν Ἐβραῖον (Iudeo) Aron de Missaei δι' ὑπερπύρων κατατεθειμένων καὶ πάλιν ἐν Ναυπάκτῳ, ὃπου ὁ Zane εἶχεν ἀποστείλει προσέτι πιοστήτας οἰνου, ἐλαῖου καὶ ἄλλων ἐμπορευμάτων¹⁵.

Ἐίναι πιθανὸν διὰ καὶ οἰκογένειαι ἔξ 'Ισπανοεβραίων, αἵτινες κατέλιπον τὴν Ισπανίαν κατόπιν τῶν θρησκευτικῶν διωγμῶν Φερδινάνδου καὶ Ισαβέλλας ἀπὸ τοῦ 1492 καὶ ἔξης, ἥδη ξεσταν τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν τῆς ἐν Ναυπάκτῳ κοινότητος, ως συνέβη καὶ εἰς ἄλλας ἐλληνικὰς πόλεις¹⁶.

'Η ἄλωσις, ὄμως, τῆς Ναυπάκτου ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ Β' (1481 – 1512) τὸ 1499 μετέβαλε τὰς ἐν αὐτῇ συνθήκας ἐμπορίου. 'Ο Βαγιαζίτ φοιοδόμησε τὰ φρούρια Ρίου καὶ Ἀντιρρίου καὶ ἀπηγόρευσε παντελῶς μὲν τὴν ἐν τῷ ἐσωτέρῳ Κορινθιακῷ εἰσόδον πολεμικῶν πλοίων ζένων δυνάμεων, ἐπέτρεψε δὲ τὴν μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας διέλευσιν τῶν ἐμπορικῶν, κατόπιν προσαγωγῆς εἰδίκου ἐγγράφου τῶν ἐν Πάτραις ἐδρεύοντων οἰκείων προξένων¹⁷. 'Αλλ' αἱ δυσχέρειαι τῆς διελεύσεως ἐμπορικῶν πλοίων διὰ τῶν Μικρῶν Δαρδανελλίων, τουρκ. Κουτσούνι Τσανάκ Καλέ, καθίσταντο ἀφτόγρημα ἀπαγορευτικά. "Ενεκα τούτου τὰ ἐμπορεύματα τοῦ Κορινθιακοῦ κατὰ

History, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 18), μετά μακράν συζήτησιν καὶ ἔξονυχιστικήν έρευναν τοῦ Θέματος, καταλήγει εἰς τό συμπέρασμα δὴ, προκειμένου, τουλάχιστον, περὶ τῶν ἔντος τῆς Βυζαντίνης Αὐτοκρατορίας κοινοτήτων, οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Βενιαμίν ἀναφέρονται, μᾶλλον, εἰς φορολογημένους, οἱ ὅποιοι κατέβαλλον τὸν ὑπό τό σύνομα κεφαλητών φόρον ἢ εἰς μέλη Σύντεχνων (*guild - members*). Οἱ φόρος κεφαλητών ἦτο ὁικογενειακός φόρος καταβαλλόμενος ὑπό τῶν Ἐβραίων καὶ ἄλλων μή καθορισθεισῶν εἰσέπι ὑπό τῆς ἑρεύνης κατηγοριῶν ἐπί τῶν κατόκων τῆς Αὐτοκρατορίας, ὡς μετά μακρούς δισταγμούς καὶ ταλαντεύεται εἴχε δεκτὴ τελικῶς καὶ ὁ Ἀνδρεάδης. Ἕτο φόρος δόσις δὲν εἰσέπραττε πάντοτε καὶ φαίνεται δὴ εἰς τὰ μειονετικούς σκοπούς, ἀλλ᾽ ἡτο συμβολικής σημασίας ἐπισημάνω τὴν μειονετικήν, κατά τὸν *Ankor*, θέσην τῶν Ἐβραίων ἐντός τοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους. Ἐπομένων οἱ ὅριμοι, οἵτινες ἀδόθησαν εἰς τό Βενιαμίν ὑπό τῶν προεστῶν τῶν καθ' ἔκστατη Ἐβραϊκῶν κοινοτήτων, σημαίνουν οἰκογενεῖας καὶ πρέπει νά πολλαπλασιασθοῦν ἐπὶ πέντε διά νά ἔχωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ψυχῶν. Τοιουτούρποτες ὑπολογίζωνς ὁ *Ankor* ἀναβίβαζε τὸ σύνολον τῶν ἐν τῷ Βυζαντίνῳ Κράτει Ἐβραίων εἰς 85.000, εὑρίσκει δὲ τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν εὐλογὸν, λαμβανομένου ὑπὸ διφίν τοι πληθυσμὸς τῆς Αὐτοκρατορίας κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ἔφθανε τά 15.000.000. Φοβοῦματα δὴ δυσκόλως εἶναι δυνατόν νά εἶναι κανεὶς κατηγορηματικός ἐπὶ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ συνόλου τῶν παρεχομένων στοιχείων. «Ολοι, καθ' ὅσον γνωρίζω, οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τό Όδοιπορικὸν τοῦ Βενιαμίν νομίζουν δὴ οὔτος ἀνέλαβε τὴν κοπιωδεστάτην καὶ πολυδάπανον ταύτην περιήγησιν πρός ἐπίσκεψιν τῶν ἀνά τὸν κόσμον ὀμοεθῶν του. Οἱ Ἀνδρεάδης, ΕΕΒΔ 6 (1929) σ. 24 καὶ π. *Economic History*, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 3, φρονεῖ δὴ σκοπός τοῦ Βενιαμίν φαίνεται ἡ ἐπίσκεψις μᾶλλον «μαρκυριῶν ἡ ἀγνώστων χωρῶν ἡ δικαρπισμὸς ἔργου περὶ τοῦ ἐν διασπορᾷ Ἐβραϊσμοῦ, δι' ὃ ἀναγράφει μέν δους Ἐβραίους συναντῷ, δέν φαίνεται, διμες, νά ὑποβάλῃ ἀστάτον εἰς δρομολογικάς παρεκκλίσεις πρός ἀνεύρεσιν ὀμοθορήσκων». Ἔν ἔτι βῆμα καὶ τό Όδοιπορικὸν τοῦ Εβραίου περιηγητοῦ θά ἐκτιμθῇ διαφοροτρόπως. Πράγματι τό κείμενον τοῦ Βενιαμίν ὀμοιάζει περισσότερον πρός πρόχειρον σημειωματάριον ἐμπορευομένου, ὡς ὅποιος σημειοῖ τά ὄνοματα τῶν προεστῶν τέκνηστης κοινότητος, μεθ' ὧν θά ἡδύνατο νά ἐλθη εἰς ἐπαφήν εάν τό

τὸ πλεῖστον διεκομίζοντο δι' ἐλληνικῶν πλοιαρίων εἰς Πάτρας, ὥρθεν παρεκκλίσιμοντο παρὰ τῶν ποντοπόρων πλοίων¹⁸. Ἀλλὰ καὶ ὅσα βενετικὰ τουλάχιστον πλοῖα διήρχοντο τὸ Στενὸν φαίνεται δὴ ὑγίσταντο τὴν ἐπιβολὴν ὑπερόγκων δασμῶν, ὡς τεκμαριόμεθα ἐξ ἐγγράφου συντεταγμένου ἐλληνιστί, ὥπερ ἀπέστειλεν ὁ καθδῆς Ναυπάκτου πρὸς τὸ Βενετὸν προνοητὴν Ζακύνθου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1546 καὶ 1558, ἀπολογούμενος ἐπὶ διαμαρτυριῶν Βενετῶν ἐφοπλιστῶν δὴ ἔξηγαγράζοντο εἰς τὴν κατεβολὴν ὑπερόγκων καὶ μερικῶν (= τελωνειακῶν δασμῶν) ἐκ 12 %, ἀντὶ 5 %, ὥπερ ἡτο διαμαρτυριῶν μερικῶν καὶ κατεβάλλετο ὑπὸ τῶν Ὁθωμανῶν ὑπηκόων¹⁹.

Ἡ νέα κατάστασις ἐμείωσε προφανῶς τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τῆς Ναυπάκτου, ἐγένετο δὲ αὐτία καὶ ἔξδου μέρους τῶν Ἐβραίων ἐξ αὐτῆς. Πράγματι τὸ ἐτος 1521 (Ἐγείρας 927) «... εἰς τὴν Ναύπακτον (Inebachi) ὑπῆρχον 509 οἰκίαια ὑποδούλων· Χριστιανῶν, 28 Ἀθιγγάνων (Çingâne) καὶ 84 Ἐβραίων (Yahudi) μὲ τὸν κόσμον τους (= κατωχημέναι)²⁰».

Δύο γεγονότα, τὰ ὅποια συνεκλόνισαν τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ιστ' αἰώνος, σχέσιν ἔχοντα δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἐβραίους καὶ πρὸς τὴν Ναύπακτον, ἥτοι, ἡ ἀλωσις τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων (1571) καὶ ἡ παρὰ τὰς Ἐγινάδας νήσους ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), ἀπεδόθησαν, μετά τινος ἵσως ὑπερβολῆς, εἰς τὰς παρὰ τῷ συντάγμῳ Σελίμ B' (1566 - 1574) ἐνεργείας τοῦ ἐξ Ἰσπανίας Ἐβραίου Ἰωσήφ Νάζη, ὥτοτι τοποφορηθέντος «βασιλέως τῆς Κύπρου», «ἡγεμόνος τῆς Νάξου καὶ τῆς Δωδεκανήσου»²¹ «Dei gratia dux Aegei Pelagi, dominus Andri etc²²». Η τοιωτήτη ἐπιφρονητὴ τοῦ Νάζη παρὰ τῷ Σελίμ B' ἐκίνησεν ἐναντίον του τὴν μῆτραν τῆς Γαλλίας, ἡ δὲ Δημοκρατία τοῦ Ἀγίου Μάρκου διὰ θεσπίσματός της (1571) ἀπεφάσισε τὴν ἀπέλασιν τῶν Ἐβραίων ἐκ τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς ἔξαιρέσει ώριμενών περιοχῶν, ὡς ἡ Κέρκυρα²³. Αἱ διαπραγματεύσεις ἥμως αὐτίνες κατέληξαν εἰς τὴν συνομολόγησιν συνθήκης εἰφήνης μεταξὺ Βενετίας καὶ Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τὴν 7ην Μαρτίου 1573, διεξήγιησαν, ἀπὸ τουρκικῆς πλευρᾶς, ὑπὸ τοῦ Διερμηνέως τῆς Τύρης Πύλης Ὁράμ καὶ τοῦ Ἰουδαίου Ιατροῦ τοῦ μεγάλου Βεζέρου Σαλομὼν Ἐσκεναζῆ, ὅστις πιθανότετα ἐπρονόησε καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν ταῖς βενετικαῖς κτήσεσιν ὑμοιεθῶν του²⁴.

Ἐκ τοῦ δευτέρου μᾶλλον ἡμίσεως τοῦ ιστ' αἰώνος (1545 - 1597) πρόσχονται καὶ ἐν τέλει ὅμιλοι πιεστικῶν πέντε ἐπιγραφά, ἀπασαὶ ἐπιτύμβιοι. Ωρισμέναι εἰς αὐτῶν, ὡς σημειωθήσεται καὶ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ, προϋποθέτουν ὑψηλὸν πνευματικὸν ἐπίπεδον τῶν συντακτῶν των. Ἐκ τῆς πλησιοχώρου περιοχῆς μόνον ἐκ Πάτρων γνωρίζομεν πέντε ἐπιτύμβιους Ἐβραϊκάς ἐπιγραφάς, κατὰ σύμπτωσιν τῆς αὐτῆς περίπου περιόδου (1540 - 1635), δημοσιεύσισας ὑπὸ Στ. Θωμοπούλου²⁵. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἐπιτύμβιον ἀναφέρει δὴ δολομῶν Khaluf ἀπεβίωσε νέος ἐκ τοῦ λοιμοῦ τὸ 1597. «Ηδη ἡ πανώλης περιέτρεχε τὰς ἐλληνικὰς χώρας ἀπὸ τοῦ 1580²⁶. Νῦν ἔχομεν ἀσφαλῆ μαρτυρίων δὴ ἐξ αὐτῆς ἐπλήγη καὶ ἡ Ναύπακτος²⁷».

Εἰδήσεις περὶ τῶν Ἐβραίων τῆς Ναυπάκτου καὶ τῆς πόλεως ἐν γένει κατὰ τὸν ιζ' καὶ τὸ πρῶτον πέμπτον τοῦ ιη' αἰώνος ἐμπεριέχονται εἰς τὰ ἐγγράφα τῶν προξενικῶν ἀρχῶν ἀποκείμενα εἰς τὸ ἐν Βενετίᾳ Archivio di Stato, ἔνθα, ἐκτὸς ἀλλων, ὑπάρχει καὶ ίδιαίτερος φάκελος ὑπὸ τὸν τίτλον Consoli degli Ebrei in Lepanto e Patrasso 1613 - 1719²⁸.

Περιέργως ὁ λαλίστατος Ἐβριλ Τσελεμπῆ, ἐπισκεφθεὶς καὶ τὴν Ναύπακτον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1670 - 1680, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῶν ἐν αὐτῇ Ἐβραίων²⁹. Φθάνομεν ἐπομένως εἰς τὸ ἐτος 1676, ὅτε ἐπεσκέφθησαν τὴν πόλιν οἱ Spon καὶ Wheler, οἵτινες καὶ μᾶς ἀφησαν ἀξιολόγους, ἀλλὰ καὶ διασκεδαστικός

ἀπήτουν αἱ περιστάσεις, προσδιορίζει δὲ καὶ ἐνδεικτικῶς, μᾶλλον, τὸ μεγέθος ἑκάστης κοινότητος. Παραπρητέον δὲ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πάντοτε στρογγυλοί, εἴναι δέ πάντοτε σταφές ἔαν πρόκειται περὶ ἄτομων, ἑνίκαιων, φορολογουμένων ἢ οἰκογενειῶν, ὑπάρχουν δέ καὶ περιπτώσεις ὡς ἡ τῆς Μυτιλήνης καὶ τῆς Κύπρου, καθ’ ὃς μόνον ἡ ὑπαρξία τῶν κοινότητων ἀναφέρεται σὴνε αριθμοῦ τίνος. Ἐξ ἀλλού μαρκότερόν πια λόγον ποιεῖται προκειμένου περὶ κοινότητων, ὡς ἡ τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἱ διοικητικούς ἐμπορικούς ἐνδιαφέροντο. Τέλος, αὐτή αὐτὴ δὲ διαδρομή, ἣν ἡ Κοιλούμησεν δὲ Βενιαμίν, ἀπό Ὑδρούντος μέχρι Κωνσταντινουπόλεως τουλάχιστον, συνηγορεῖ ὑπέρ τοῦ χρακτηρισμοῦ τοῦ ταξίδιου του ὡς ἐμπορικοῦ. Ὁ Ἀνδρεάδης πρώτος, ΕΕΣΒ 6 (1929) σ. 24, παρετηρησεν ὅτι ὁ Βενιαμίν ηκολούθησε, κατὰ τὸ τμῆμα τοῦτο, τα αὐτόδρομολόγιον, τὸ ὅποιον καὶ διαβότος ἐπισκόπος Κρητῶνος Λιουπράνδος, ἀποδιοπομπαῖς πρέσβυτος Οὐθωνος τοῦ Μεγάλου (951 – 962, 962 – 973) πρὸς Νικηφόρον Β' τὸν Φωκᾶν (963 – 969), δήνυσε τὸ 968 (τὸ σχετικὸν τμῆμα τῆς ὑπ’ αὐτοῦ συνταχθείσης ἐκθέσεως περὶ τῆς πρεσβεύτεως τοῦ *(Legatio)* βλ. ἐν Ἀλητικῷ μεταφράσει ἐν Σ. Ζαυπελίου, *Βυζαντιναὶ Μελέται*, Ἐν Ἀθήναις 1857, σ. 565 – 574). Τό γενονός τοῦτο, συνδρόμη καὶ δλῶν στοιχείων, ἐπιτρέπει νά συμπεράνωμεν δτά ἀμφότεροι ηκολούθησαν συνήθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁδὸν, ἐπομένως καὶ ἐμπορικήν, οὕτως ἐπεινά, δρητρίαν. ὁ δὲ Βενιαμίν δέν φαίνεται λοξδρομῶν, ὡς ἡδη ἐλέχθη, πρός ἐπίσκεψιν τῶν ἐν διασπορᾷ Ἐβραίων (A. Andréades, *P. Economic History*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 3, καὶ Γ. Ἀθανασάδη – Νόβα, Ἡ Ναυπάκτος ὡς λιμήν τοῦ Βυζαντίου κατά τὸν ἵ αἰώνα, ἐν περιγράμμενοι τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, Τόμ. Β' Ἀθῆναι 1956, σ. 289 – 295).

8. *The itinerary...* M. N. Adler, London 1907 καὶ J. Starr, ἐνθ' ἀνωτ.

9. Mary L. Trowbridge - W m. A. Oldfather, *Naupaktos*, ἐν Pauly - Wissowa, *Realeencyclopädie...* Band XVI, 2 (Stuttgart 1935), col. 1980.

10. Βλ. σχετικῶς I. M. Μάτσα, Γιαννιτικά Ἐβραϊκά τραγούδια, ἐν π. Ηπειρωτική Ἐστία, 2 (1953), σ. 590 – 591.

11. Constantinus Porphyrogenitus, *De Provinciis regni Byzantini*, Liber secundus, *Europa*, ed. T. L. Fr. Tafel, *Tubingae 1846*, σ. 26 – 28.

12. Ὡστὶς παρασκευάζει νέαν κριτικήν ἔκδοσιν τοῦ Ὀδοιπορικοῦ

ἐνίστε πληροφορίας περὶ τῶν αὐτόθι *'Ἐβραίων*. Μεταφέρω ἐνταῦθα ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ κειμένου :

«Ἐγκατεστάθημεν ἐν τῇ παρὸ τὸν λιμένα οἰκίᾳ τοῦ *'Ἐβραίου κυρίου Samuel Salomon Ogle[Oglu]*, ὑποποξένου τῆς Γαλλίας, τῆς Βενετίας καὶ τῆς Αγγλίας. Μᾶς παρεχωρήσεν οὗτος ἐν εἰδος ὑπερώφων, ὅπου ὁ ἄνεμος διήρχετο διὰ τῶν ὅτων (καὶ μᾶς ἐπληγτεῖ) ὡς διὰ βλημάτων ἀρκεβούσιων [...]. Τὴν ἐπομένην ἐιδούμεν ῥά φθάνῃ ὁ πασᾶς τοῦ Μορέως [...]. Ὁ ἡμέτερος ἀμφιτρόνων δὲν ἀπετόλμα νὰ ἔξελθῃ τῆς οἰκίας, φοβούμενος ὅτι ἡ ἰδιότης τοῦ ὡς ὑποποξένου τῆς Γαλλίας θὰ τὸν ὑπερχρέωνε νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν πασᾶν καὶ νὰ τοῦ προσφέρῃ δῶρον τι, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ τοιάτη ἐνασχόλησίς τον δὲν τοῦ ἀποφέρει μίγα εἰσόδημα. Μᾶς συνεβούλευσε νὰ μὴ ἔξελθωμεν παρὰ μετὰ τὴν ἀαχώρησιν τοῦ πασᾶ, ἐκ φόβου μὴ οἱ στρατιῶται τον, οἱ διοικοὶ ἥσαν οἱ πλέον ἀτιθασοὶ ἐν τῇ πόλει, μᾶς προξενήσουν προσβολήν τινα. Ἄλλ' ἐν προκειμένῳ ἐδιδε περισσοτέραν προσοχὴν εἰς τὸ ἰδικόν τον, παρὰ εἰς τὸ ἰδικόν μας συμφέρον. Ἐνώπιοντο ἐκεῖ εἰς ἐκ τῶν φίλων τον, *'Ἐβραῖος*, ἐπίσης, τὸ θρήσκευμα, ὅστις ἥσκει τὴν ἱατρικὴν ἐν *Naupanthe*, γνωρίζων δὲ ὅτι αὐτῇ ἦτο καὶ τὸ ἰδικόν μον ἐπάγγελμα, ἐπίσης, συνωμίλει ἐνίστε μετ' ἐμοῦ. Ἀνεγράφωσα ὅτι ἡτο μέργας ἱατρός, καθ' ὃν χρόνον ὧμλει περὶ μαῖς ἀσθενοῖς, τὴν ὅποιαν εἰλον ἰδει ἐν *Πάτραις*. Ἡτο ἡ σύζυγος ἐνὸς *"Ελληνος*, ὅστις ἡτο φύλαξ τῆς οἰκίας ἐν ἥ κατελίσαμεν καὶ δ σύνχρονός της μὲ παρεκάλεσε νὰ τὴν ἴδω. Εἶνον μίαν γυναῖκα πιένουσα τὰ λοίσθια καὶ ἡρώτησα τὸν σύζυγον περὶ τοῦ τύρουν καθ' ὃν τὴν εἰλον μεταχειρισθῇ. Μοῦ είτεν ὅτι δὲν τῆς εἰλον δώσει οὐδὲν φάρμακον. Ἄλλα, διατί, ἀπίρητησα, νὰ πειμένετε τὸ τέλος της διὰ νὰ τῆς τὸ δώσετε (τὸ φάρμακον), ὅταν θὰ εἴηται πλέον ἀργά; Τοῦτο συμβάνει, ἀπίρητησε, διότι μοῦ εἰπον ὅτι δὲν πρέπει νὰ τῆς κάμωμεν τίποτε καὶ δτι ἡ ἀσθενεία της προέρχεται ἐκ τῶν σκιῶν. *"Ηθελε νὰ εἴπη ἐκ τῶν φαντασμάτων ἥ πονηρῶν πνευμάτων, τὰ ὅποια κυκλοφοροῦν κατὰ τὴν διάκειαν τῆς νηκτός.* Ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἡμέτερος ἱατρός (δ. *Ἑρμοῦς*) μοῦ είπε : *Elinai ἀληθὲς ὅτι οἱ τόποι οὗτοι ὑπόκεινται ἰσχυρῶς εἰς ταῦτα (τὰ πνεύματα), ἀλλὰ αἱ περιτειχισμέναι πόλεις, ὡς αὐτὴ ἐδῶ, ἐξαιροῦνται καὶ τὰ πνεύματα δὲν τολμοῦν νὰ εἰσέλθουν.* *Ἡγανάκασθην, λοιπόν, νὰ τοῦ εἴπω ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ναυπάκτου οὐδόλως ἔχον πνεῦμα καὶ δὲν εἰλον ἀδικον, ἀφοῦ δ ἴδιος είλε τόσον δλίγον.* Είραι μία ὀκετὴ καλὴ πρόφασις δι' ἔνα σύζυγον διὰ νὰ ἀφίσῃ νὰ ἀποθάνῃ ἥ σύζυγός τον ἄνευ βιοθείας, παρὰ νὰ φαντασθῇ κάτι παρόμιον [...]. Οἱ *'Ἐβραῖοι* ἔχουν τρεῖς συναγωγάς καὶ δὲν εἴναι ἐν *Naupanktō* τόσον πολνάριθμοι, ὅσον ἐν *Πάτραις*³⁰. Καὶ συμπληρώνει δ Wheler εἰς τὸ ὅποιον ἐξέδωσε μόνος του διὰ τὴν αὐτὴν περιμήγγησον : «Δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ Χριστιανοὶ ἐδῶ, τοῦ μεγίστου μέρους ἀποτελουμένον ἐκ *Touρκων* καὶ *Iουνδαίων*.... Τὸ ἐμπόριον αὐτοῦ τοῦ τόπου διακινεῖ δέρματα, ἔλαιον, καπνόν, δρυζαν, κοιθῆρ καὶ σίτον. Τὰ γουναφικὰ είναι, ἐπίσης, ἀρκετὰ εὐθηρὰν ἐδῶ καὶ ἐπομένως, καπύτων συμβούλης τοῦ ἀμφιτρόνως μαῖς, ἐπενεδύσαμεν τὰ ἐνδύματά μας διὰ καλῶν δερμάτων ἀλώπεκος καὶ τοῦτο ἡτο ἀναγκαῖον, διότι δ χειμῶν ἀπεδείχθη ἐξαιρετικῶς παγετώδης εἰς αὐτὰ τὰ μέρη καὶ καθὼς εἰχομεν ἀπὸ τοῦ ἐνδιατήματός μας τὴν θέαν ἐκείνων τῶν περὶ τὸν κόλπον ὅρεων κεκαλυμμένων διὰ χιόνων, οὕτω εἰχομεν τὸ μεριδιόν μας ἐκ τοῦ γυρχοῦ ἀνέμου, δ ὅποιος ἐφύσα ἐξ αὐτῶν, ἔνεκα τοῦ κακοῦ καταλύματος τὸ δποῖον εἰλε προβλεφθῇ δ' ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ λιμένος ὑπὸ τοῦ προξένου τῆς Γαλλίας, δνομαζομένου κυρίου *Samuel*. Οὗτος μᾶς ἐπληροφόρησεν ὅτι δ, τι δήποτε ἐξέρχεται τοῦ κόλπου ἐπιβαρύνεται υπὸ τοῦ ἐμίρον διὰ δασμοῦ τρία ἐπὶ τοῖς ἐκατόν, ἐκείνως δὲ καταβῆλει ἐξ χιλιάδας πιάστρα κατ' ἔτος εἰς τὸν σουλτάνον διὰ τὸ ἀξιωμά τον. Δὲν ἐπιτρέπεται δίοδος διὰ τῶν φρουρῶν (*Pion - Ἀντιφρίον*) εἰς τὰ μεγάλα πλοῖα τῶν Φράγκων, ἀλλὰ ταῦτα σταθμεύοντεν ἐν *Πάτραις*

τοῦ Βενιαρίν.

13. Bruno Migliorini, Ναύπακτος = Lepanto, én p. *Studi Byzantini*, 2 (1927), σ. 305 – 311.

14. C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l' histoire de la Crète au moyen âge*, tome III, Paris 1882, σ. 413, όπου δημοσιεύεται ἀπόφασις τῆς Βενετικῆς Συγκλήτου, ληφθεῖσα κατόπιν ἔγγραφου τοῦ προνοτοῦ Ναυπάκτου ὑπό ἡμερομηνίαν 24 Μαρτίου 1432, διαλαμβάνουσα μεταξύ δλλων καὶ τάξης: «... omnes mercatores, qui erant soliti mercari in Patrasio, se reduxerunt Nepanti ad mercatum, in quo loco Nepanti, quia munquam facta fuit alia mercatura, quam animalium...». Πρβλ. ἐπίσης αὐτόθι, σ. 458.

Μιλέρ - Λάμπρου, *Ιστορία τῆς Φραγκοκρατίας* ἐν Έλλάδι, τόμ. Β' Αθῆναι 1910, σ. 111.

Θωμοπούλου - Τριανταφύλλου, *Ιστορία τῆς πόλεως Πατρών*, Πάτραι 1950, σ. 346 – 355.

Kevin Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton, N. J., 1953, σ. 118.

K. N. Τριανταφύλλου, *Ιστορικόν Λεξικόν Πατρών*, Πάτραι 1959, σ. 456.

15. Ernst Gerland, *Neue quellen zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras*, Leipzig 1903, σ. 211 – 216.

16. M. Franco, *Essai sur l' histoire des Israélites de l' Empire Ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris 1897, σ. 35 – 40. I. Μάτσα, *Γιαννιώτικα Έβραικά τραγούδια*, ἐν π. Ήπειρωτική Έστια 2 (1953), σ. 587 – 588. Γιωάνεφ Έλληνια, *Ιωάννινα*, ἐν ΜΕΕ 13, σ. 376. Περὶ τῆς Έβραικῆς Κοινότητος Ιωαννίνων βλ. N. Βέη, *Ubersicht über die Geschichte der Judentums von Janina (Epirus)*, ἐν BNJ 2 (1921), σ. 159 – 177, δημοσίευμα χρησιμώτατον καὶ διά τὴν παλαιότερον βιβλιογραφίαν περὶ τῶν Έβραιών τῆς Ελλάδος γενικώτερον.

17. Θωμοπούλου - Τριανταφύλλου, *Ιστορία τῆς πόλεως Πατρών*, σ. 407.

18. K. N. Σάθα, *Ειδήσεις τινές περὶ ἐμπορίου καὶ φορολογίας* ἐν Έλλάδι ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν π. Οικονομική Επιθεώρησις 6 (1878 – 1879), σ. 440.

19. Στ. Λάμπρου, *Έλληνικά ἔγγραφα* ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Βενετίας, ἐν οἷς καὶ ἔγγραφα Τούρκων ἀρχόντων ἔλληνιστι μετά παρεκδρομῆς περὶ τοῦ ὄντος τοῦ Μορέως, ἐν ΔΙΕΕ 4 (1892 – 1895), σ. 650 – 651.

20. M. Tayyib Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman devri baslarında Rumeli Eyaleti livaları şehir ve kasabaları*, ἐν Belleten [εκδ. Türk Tarih

καὶ ἀποστέλλον τὰς λέμβους των....». Ἀφοῦ περιγράψει τὰ κατά τὴν ἔλευσιν τοῦ πασᾶ τοῦ Μορέως κατατέλγει: «Τὴν ἐπομένην ἀπῆγησε πειτέροντα παρὰ τὸν Τούρκον, πειτέροντα παρὰ τὸν Ιονδαίον καὶ τιμάζοντα παρὰ τὸν Χριστιανόν, οἱ δοποὶ ἀποτελοῦν τὸ μικρότερον μέρος τῶν κατοίκων τῆς πόλεως³¹.

Ἡ συσχέτισις τῶν στοιχείων τῶν παρεχομένων ὑπὸ Spon - Wheler διὰ τὴν Ναυπάκτον καὶ τὰς Πάτρας ἐπιτρέπει ὑποθέσεις τινας ἐπὶ τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ τῶν δύο πόλεων. Εἰς τὴν κοινὴν ἐκδίσιν τοῦ ὄντος ποταμοῦ τῶν Spon - Wheler³² ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἐβραῖοι ἀποτελοῦν τὸ τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν³³, τὸ δὲ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς εἶναι τέσσαρες ἢ πέντε χιλιάδες. Ὁ πληθυσμὸς τῶν πέντε χιλιάδων, προκειμένου περὶ τῶν Πατρῶν τῆς ἐποχῆς, δὲν φαίνεται ἀνακριβής μολονότι θὰ ἡδύνατο νὰ εἶναι μεγαλύτερος. Πράγματι, κατ' ἐνετικὴν ἐκθεσιν τοῦ 1688, αἱ Πάτραι εἶχον τότε 1.500 οἱ καὶ αἱ ὅποιαι δὲν ἦσαν ἵσως κατ' ἀνάγκην καταφορμέναι. Τὸ 1700 παρέχεται ἀριθμὸς 11.918 ψυχῶν δι' ὅλην τὴν Ἀγαθίαν³⁴. Ἐπομένως δὲν φαίνεται νὰ εἴμεθα μακράν τοῦ πραγματικοῦ ἀριθμοῦ. Δὲν εἶναι ὅμως πιστεύει ἡ πληροφορία ὅτι τὸ ἐν τρίτον ἦσαν Ἐβραῖοι. Εἰς τὴν ἐκδίσιν τοῦ ἀποτελούντος ποταμοῦ τοῦ Wheler³⁵ εὑρίσκομεν ἀναλυτικοτέρας καὶ διὰ τοῦτο καὶ πιεστικωτέρας πληροφορίας. Κατὰ τὸν Wheler, οἱ Τοῦρκοι ἀποτελοῦν τὸ τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ Ἐβραῖοι καὶ οἱ Χριστιανοί (= "Ελλήνες") τὸν ὑπόλοιπον. Οἱ Ἐβραῖοι, ἐξ ἀλλού, ἀποτελοῦν τὸ ἐν ἐκ τον τοῦ πληθυσμοῦ (la moitié de la troisième partie). Κατὰ ταῦτα ἔχομεν τὴν ἔξης σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Πατρῶν:

"Αποψίς Wheler		"Αποψίς Spon - Wheler	
Τοῦρκοι	33 %	1.670	[33,33 %] [1.670] ³⁶
Ἐβραῖοι	17 %	830	33,33 % 1.670
"Ελλήνες	50 %	2.500	[33,33 %] [1.670] ³⁶
Σύνολον	100 %	5.000	100 % 5.010

Ἐάν δεχθῶμεν ὅτι ἡ κατανομὴ τῆς ἐκτάκτου εἰς ἵππους εἰσφορᾶς, τῆς ἐπιβληθείσης ὑπὸ τοῦ πασᾶ τοῦ Μορέως ἐπὶ τῶν τριῶν κοινοτήτων τῆς Ναυπάκτου, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν σύνθεσιν αὐτῶν καὶ ὅτι ἡ πληροφορία ὅτι οἱ Ἐβραῖοι δὲν εἶναι τόσον πολυάριθμοι ἐν Ναυπάκτῳ ὡς ἐν Πάτραις δύναται νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς ἐκτίμησιν τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Εβραίων εἰς ποσοστὸν 80 % τῶν ἐν Πάτραις, ἔχομεν τὴν ἔξης σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ναυπάκτου:

"Αποψίς Wheler		"Αποψίς Spon - Wheler	
Τοῦρκοι	38,5 %	664	38,5 % 1.335
Ἐβραῖοι	38,5 %	664 ³⁷	38,5 % 1.335 ³⁷
"Ελλήνες	23 %	391	23 % 800
Σύνολον	100 %	1.719	100 % 3.470

Ἡ ἀληθοφανεστέρα, προκειμένου περὶ τῶν Πατρῶν, ἀποψίς Wheler, δίδει πολὺ μικρὸν ἀθροισμα πληθυσμοῦ προκειμένου περὶ τὴν Ναυπάκτου.

Ο Vinzenzo Coronelli ἐπαναλαμβάνει τὴν εἰδήσην ὅτι οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Εβραῖοι διαθέτουν τρεῖς συναγωγάς, ἔναντι ἐπτὰ διθωμανικῶν τεμενῶν καὶ δύο χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ αὐτὴ δὲ πληροφορία ἀναμεταδίδεται καὶ παρὰ Cyaneae³⁸.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας ἐν Ναυπάκτῳ Βενετοκρατίας ἐπὶ Μοροζίνι (1687 – 1701) ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Βαρνακόβης, δι' ἀναφορᾶς του ἀπὸ 27ης Μαρτίου 1690 ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν Ἐνετὸν προβλεπτὴν Ναυ-

Kurumlu 20 (1956) σ. 277, σημ. 128. Τὴν ὑπόδειξην τοῦ δημοσιεύματος ὀφείλω εἰς τὸν φίλον Φιλόλογὸν κ. I. Γιαννόπουλον.

21. Ὡς Δωδεκάνησο νοητέαι ἐνταῦθα αἱ Κυκλαδές νήσοι. Βλ. K. N. Σάθα. Ἰωσήφ Νάζης ὁ βασιλεὺς τῆς Νάσου καὶ τῶν Κυκλαδῶν, ἐν π. Χρυσαλλίς 3 (1865), σ. 659.

22. K. N. Σάθα, Ἐνθ' ἀντ., σ. 657 - 662. Περ. Ζερλέντονος, Γράμματα τῶν τελευταῖς δουκῶν τοῦ Αιγαίου Πελάγους 1438 - 1565 - Ἰωσῆφ Νάζης. Ἰουδαῖος δούκος τοῦ Αιγαίου Πελάγους 1566 - 1579 - Τὸ Σάντζακ τῶν νήσων 1579 - 1621. Ἐμρουπόλις 1924, σ. 26 - 41. M. A. Levy, Don Joseph Nasi, Bresslau 1859. I. Χάμμαρ, Ἰστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, μπρ. K. S. Κροκιδᾶ, τόμος Ε' Ἀθῆναι 1874, σ. 84 - 86, 114. Cecil Roth, The House of Nasi. Dona Gracia, Philadelphia 5708 - 1947 (Ἡ ιστορία τῆς οικογενείας Νάση μέχρι τῆς ἐν Κωνσταντινούπολει ἐγκαταστάσεως της). Cecil Roth, The Duke of Naxos. Philadelphia 5708 - 1948. Τὸ τελεσίγραφον τοῦ σουλτανοῦ Σελίμ Β' πρὸς τὸν δόνην τῆς Βενετίας διὰ τὴν παράδοσιν τῆς Κύπρου βλ. ἐν M. Crusii, Turcograeciae. Basileae 1584, σ. 344 - 345 καὶ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata, 3, σ. 366 - 367.

23. M. Franco, Ἐνθ' ἀντ., σελ. 66. A.M. Ἀνδρέάδου, Οἱ Ἐβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει, ἐν ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 31. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς οικονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἐπανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίᾳ, τόμος Β', ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 25.

24. Χάμμαρ, Ἐνθ' ἀντ., σ. 128 - 129. Περὶ τῆς ζωῆς τῶν Ἐβραίων ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ κατά τοὺς ιεροὺς καὶ ιερὰς αἰώνας ἀσχολεῖται ἡ ἀκόλουθος μελέτη, ὑπόβληθεῖσα τὸ 1964 ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Λονδίνου καὶ μὴ δημοσιευθεῖσα εἰσέτη: H. Cooper, The Responsa of Rabbi Joseph ibn Leb: a study in the religious, social and economic conditions of the Jewish communities within the Ottoman Empire during the sixteenth to seventeenth centuries. Βλ. Bulletin of the Institute of Historical Research, Theses Supplement No. 26, May 1965, σ. 4, ἀρ. 53. Σημαντική βιβλιογραφία υπάρχει ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τὴν Ἐβραϊκήν, διατόκωλας προστήν Βεβαιῶς εἰς τοὺς μη Ἐβραίους λογιούς.

Ἄ. Θωμπ ύλοε - ριανταφύλλου, ἔνταῦθα ἀντ., σ. 433 - 434.

26. Λάμπρου - Ἀμάντου, Βραχέα Χρονικά, Ἀθῆναι 1932 ὥρ. 8, 94 - 99 (σ. 14, Κρήτη 150), ἀριθ. 12, 102 - 103 (σ. 27, Κωνσταντινούπολις 1581), ἀριθ. 7 104 - 155 (σ. 15 - 16 Κρήτη 1582 - 1583), ἀ-

πάκτου Ἀνδρέαν Τριβιζάν, αἰτεῖται τὴν παραχώρησιν πρὸς τὴν μονὴν μιᾶς τῶν οἰκιῶν «τὰς δόπιας πρὸν κατεῖχεν δὲ Κριστόνι Καβάνη, Ἐβραῖος καὶ ἥτις νῦν εἶναι ἐρείπιον καὶ ἄχρηστος καὶ ἦν ἀναλαμψάνομεν τῷ ἀνακανίσωμεν». Ὁ προβλεπτής παρεχώρησε τὴν ἐν λόγῳ οἰκίᾳ διὰ δύο ἔτη, προκειμένου νὰ χρησιμοποιηται ὡς κατάλυμα τῶν καλογήρων τῆς μονῆς Βαρνακόβης ὁσάκις οὗτοι ἐπισκέπτονται τὴν Ναύπακτον, ἡ ὡς ἀποθήκη τῆς αὐτῆς μονῆς³⁹.

Ο ἐν Χανίων Κρήτης καταγόμενος καὶ ἐν Πάτραις ἐγκατεστημένος Ιωάννης Σποντῆς κατέλιπεν ἔμμετρον βραχὺ χρονικὸν περὶ ἐνδὸς ἡλικίας 22 ἔτῶν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου Καστρητζί Καλαβρύτων προερχομένου βιοσκοῦ δόνματι Πανάγου, δυτικ., ἀναλαβὼν ἔργον ιεροκήρυκος, ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ ταραχῶν μεταξὺ Ἐβραίων καὶ Χριστιανῶν ἐν Ναύπακτῳ καὶ ἐν Πάτραις κατὰ τὸ ἔτος 1767.

Μεταφέρω ἐνταῦθα τὸ τμῆμα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ναύπακτον⁴⁰.

Ο νοῦς μου μὲ παρακινᾶ κι ὁ λογισμὸς μὲ φέρει [...] νὰ πῶ τὸ τί συνέβηκεν εἰς κάθε πολιτεία,

εἰς Πάτρα καὶ εἰς Ναύπακτον κι εἰς ὅλα τὰ χωρία [...]

Ἐνας βοσκός εὑρέθηκε στὸν κόσμον φωρεώθη, εἰς τοῦ Χριστοῦ τὸ θέλημα αὐτὸς ἐπροσηλώθη [...] Αὐτὸς μὲ χωρὶς γράμματα καὶ χωρὶς νὰ σπουδάξῃ ἡθέλησε τοὺς Χριστιανοὺς καλὰ νὰ τοὺς διδάξῃ [...] Εἰς Ναύπακτον ἀπέρασε πάγει κι εἰς τὰ χωρία, παρησάζει τὸν Χριστὸν στὸν κόσμον παρησίᾳ:

Ξηγῷ τὸ Εδαγγέλιον μὲ μία εὐκολία, καὶ Ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ καὶ παλαιὰ βιβλία: καὶ τρέζουν οἱ Χριστιανοὶ δλοι νὰ τ' ἀγροικήσουν, τὴν διδαχὴν δὲ ἔκαμε νὰ τὸν εὐχαριστήσουν·

παπάδες καὶ πνευματικοὶ στέκονται μὲ ἀπορίαν

τὸν διαδαχὴν πῶς αὐτὸς μιλεῖ δλο θεολογίαν

τόσο τοὺς ἐστερέωσει εἰς τὴν ὁρθοδοξίαν

ἐκεῖ μέσα στὴν Ναύπακτον, ποὺ στέκω σ' ἀπορίαν

τοὺς ἔκαμε καὶ ἔλαβαν μεγάλην εὐτυχίαν

όποιο δὲν λείπονται παντελῶς ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν·

τὴν Κυριακὴν καὶ ἔορτάς δλως αὐτοὶ σχολάζονται,

κι εἰς ὅ,τι τοὺς χρειάζεται τὸν Κύριόν μας κράζονται,

καὶ τὸ παζάρι ἔκαμε τὴν Κυριακὴν νὰ παύσῃ,

τὸ Σάββατο νὰ γίνεται κανεὶς μὴν τὸ χαλάσῃ.

Οἱ Ἐβραῖοι ὡσὰν τὸ ἄκονταν πολλὰ τοὺς κακοφάνη

καὶ ἀρτιάλι:⁴¹ ἔδωκαν γὰ τοῦτον τὸν τζομπάνη·

καὶ ὁ βεζύρης παρενθὺς στέλλει καὶ τὸν ἔκραζει,

τὰ σίδερα τοῦ πέραστε εἰς τὴν φυλακὴν τὸν βάζει,

γιατὶ τοῦ ἔταξαν πολλὰ ποσῶς νὰ μὴν ἀφήσῃ

τὰ δὲ τὸ ἔτεν διατάξεις δλα νὰ ξωστρακίσῃ.

Σὰν τὸ μαθανοὶ οἱ Χριστιανοὶ εὐγῆκαν στὸν τιμάνι,

λέγονται πῶς θέλονται βέβαια νὰ πάρουν τὸν τζομπάνη

καὶ κλαύγονται καὶ παρακαλοῦν ἐμπρός εἰς τὸν βεζύρη,

νὰ μὴν ἀφήσῃ τοὺς οἱ Θριούδες νὰ τοὺς γενῆ χατῆροι

καὶ ἀν εἶναι πῶς ἐκόπηκε Κυριακὴ τὸ παζάρι,

πολιὸ⁴² τὸ Σάββατο γίνεται δὲν εἰν' σ' αὐτὸς ζαράρι⁴³

ἔτζι σὰν ἄκοντας ὁ πασᾶς χωρὶς καιρὸν νὰ χάσῃ,

τὸν εὐγαλεν ἀπ' τὰ δεσμὰ νὰ πᾶ νὰ ἡσυχάσῃ

καὶ οἱ Ἐβραῖοι ἐστάθηκαν ἐπτέτεις πικραμένοι

πῶς εἰς δὲ τι κι ἀν ἔκαμαν ἔμειναν γελασμένοι.

Ωσάρι ἐδίδαξε καλὰ στῆς Ρούμελης τὰ μέρη,

ριθ. 7, 156 – 163 (σ. 16, Κρήτη 1594), όριθ. 12, 97 – 98 (σ. 27, Μονεμβασία 1594). Σπ. Λάμπρου, Ένυμητεων, ήτοι χρονικών σημειωμάτων συλλογή πρώτη, ἐν ΝΕ 7 (1910), σ. 182, όριθ. 230 (Άνδρος – Κρήτη).

27. Μεγάλως ἐπλήγη ἡ Ναύπακτος εἰδικῶς ύπό λοιμοῦ καὶ τὸ 1742 κατ' ἐνθύμησιν τοῦ ὑπάρχοι. 8 ξῶδικος τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγίου, περίέχοντος τὸν Νομοκάνωνα τοῦ Μαλαζοῦ: «Τιγρά 1742 ἐν μηνὶ Μαρτίου 13 ἐποίηκε τὸ θανατικό εἰς τὸν Ἐπακτὸν καὶ ἀπόθανον δύο χιλιάδες κόσμος. 1742 Ἀπριλίου 9 ὠποῦ ἔριξεν ὁ πανάγαθος Θεός τὴν σπάχνην κόκκινην». Βλ. Λίνου Ιολίτη, Χειρόγραφα μοναστηριῶν Αἰγίου καὶ Καλαβύτων, ἐν λ. Ελληνικά 11 (1939), σ. 84.

28. Σπ. ΛΑΖΜΠΡΟΖ ΖΕΛΕΥΧΟΣ ιετορικῶν ἔγγραφων περὶ διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν τῷ Δημοσίῳ Ἀρχείῳ τῆς Βενετίας, ἐν ΝΕ 11 (1914 – 1915), σ. 451. Μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ φακέλου τούτου προτίθεμαι νά ἀσχοληθῶ μελλοντικῶς.

29. Eviya Celebri, Seyahatname, tom. 8, Istanbul 1928, σ. 612 – 617.

30. Jacob SPON & George Wheler, Voyage d'Italie, de Dalmatie, ee Grèce, et eu Lecant, faites années 1675 & 1676: PAR —, tome II, A Amsterdam 1679, σ. 22 – 24. Τῶν αὐτῶν Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 & 1676 par —, tome II, A La Haye 1724, σ. 16 – 21. Πρβλ. K. N. Σάθα, Χρονικόν Ἀνέκδοτον Γαλαξείδιου, Αθῆναι 1865, σ. 40 – 41.

31. George Wheler, Voyage de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, par — tome II A Amsterdam 1689, σ. 325 – 328.

32. Ἐνθ' ἀντ., ἔκδ. Amsterdam 1679, σ. 16, ἔκδ. La Haye 1724, σ. 10.

33. Ἡ πληροφορία παρατίθεται οὕτως καὶ ἐν Θωμοπόλου - Τριανταφύλλου, Ἐνθ' ἀντ., σ. 433. Πρβλ. K. Τριανταφύλλου, Ἰστορικὸν Λεξικὸν Πατρῶν, σ. 163. Ἐν σ. 495β, δῆμος, ἀναφέρεται ὅτι τὸ τρίτον τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦν οἱ Τούρκοι.

34. K. Τριανταφύλλου, αὐτόθι, σ. 495β.

35. Ἐνθ' ἀντ., σ. 323.

36. Ἐνδεικτικά ποσοστά καὶ ἀριθμοί.

37. Ποσοστόν 80% τῶν ἐν Πάτραις Ἐβραιῶν.

38. P. M. Coronelli, An historical and topographical account of the Morea, Negropont, and the maritime places as far as Thessalonica etc., London 1687, σ. 229. Τοῦ αὐτοῦ

εἰς τὴν Βοστίτζα ἀπέρασε τοῦτο τὸ καλοκαῖδι

Τὸ θέμα τῆς ἡμέρας τῆς διενεργείας τῆς καθ' ἔβδομάδα ἀγορᾶς, ἐξαν δῆλο. αὗτη θὰ εἰναι τὸ Σάββατον, ὁπότε ἀντιβαίνει πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα τῶν Ἐβραίων, ἢ ἡ Κυριακή, ὁπότε ἀντιβαίνει πρὸς τὰ τῶν Χριστιανῶν ἀντιστοίχως, ἀπετέλεσε πάντοτε ἀφορμὴν συγκρούσεων μεταξὺ τῶν δύο κοινοτήτων. Ὁ καθηρισμὸς τοῦ Σάββατου ἀντὶ τῆς Κυριακῆς ὑπῆρξε ζήτημα ἐπὶ τοῦ ὄποιου ἐπέμεινεν ἰδιαιτέρως καὶ ὁ Ἐθνομάρτυρος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς (1714 – 1779), αὐτὸς δὲ ἦτο εἰς τῶν λόγων δι' οὓς ἤλθεν εἰς ὁξυτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἐβραίους, παρὰ τῶν ὄποιων ἐπολεμήθη μὲ λίσταν φανατισμόν⁴⁴. Ἡ ἐπικράτησις τῶν ἀπόψεων τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ναυπάκτου κατὰ τὸ ἔτος 1767 δυνατὸν νὰ σημαίνῃ ὅτι εἶχεν ἥδη ἀλλάξει ἡ ποσοτικὴ ἀναλογία μεταξὺ τῶν Ἐβραίων καὶ τῶν Χριστιανῶν κατοίκων τῆς πόλεως, τὴν ὄποιαν ὑπεθέσαμεν ὡς ὑπάρχουσαν τὸ 1676 συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ Spon - Wheler πυρεγγίλενα στοιχεῖα. Ἡ μεταβολὴ τῆς ὀντολογίας θὰ ἦτο, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, εἰς βάρος τῶν Ἐβραίων.

Ο Δανοῦ ἡ Φιλιππίδης καὶ ὁ Γρηγόριος Κωνσταντῖνος ἐπαναλαμβάνουν τὴν εἰδὴν ὅτι «ὅ Ἐπαχτος τώρα ἔχει δύο ἐκκλησίας, ἐφτά τε καὶ τρία συναγάγματα⁴⁵.

'Ἄγνοιος πόθεν ἀντλῶν ὁ Τριανταφύλλου⁴⁶ γράφει ὅτι οἱ δλίγοι ἐνκυροπείνυντες ἐν Πάτραις Ἐβραῖοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιη' αἰώνος μετέβησαν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς Ναύπακτον. Ἀλλὰ αἱ συνθῆκαι αἱ δημιουργηθεῖσαι μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ὁρλώφ τοῦ 1770 καὶ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσούκ Καϊντζέζη (1774), συμπληρωθεῖσαν ἀργότερον ἀπὸ τὴν συνθήκην τοῦ Καβάκ⁴⁷ Αἰναλῆ, ἀνέδειξαν τὴν νυντιλίκαν καὶ τὸ ἐμπόριον τοῦ Αἰτωλικοῦ, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ Γαλαξείδου κυρίως, ἡ δὲ Ναύπακτος περιέπεσεν εἰς αἰκονομικὸν μαρασμὸν καὶ ἀπομόνωσιν.

'Ο Leake, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ναύπακτον (Ερακτό) τὸ 1806 γράφει ὅτι «περιλαμβάνει ἐντὸς τῶν τειχῶν της περὶ τὰς τετρακοσίας τονοχικὰς οἰκογενείας καὶ τριάκοντα ἑρδαῖς. Οἱ Τούρκοι διαβιοῦν ἐντὸς ἡρειτομένων οἰκιῶν ἐν ἀθλιότητι καὶ πτωχείᾳ, μὴ ἐργαζόμενοι, ἐνεκα τῆς ὑπερογίας των καὶ διὰ τῆς περιφρονήσεως καὶ τῶν καταπιέσεων ἐμποδίζοντες τοὺς Ἐλληνας τὰ ἐγκατασταθεῖσαν ἐνταῦθα. Οἱ τελενταῖοι, ὡς συνήθως προκειμένου περὶ τῶν ὠχυρωμένων πόλεων τῆς Τονοχίας, δὲν ἐπιτρέπεται τὰ κατοικήσοντα ἐντὸς τῶν τειχῶν. Αἱ οἰκλαὶ των σχηματίζοντων ἐν προσάστιον εἰς ἐκατέρων τῶν πλευρῶν, εἰς ἐκαστον τῶν δποιών ὑπάρχοντα περὶ τὰς ὀικίας, ἀλλὰ δὲν εἰναι τῶρα πατωκημέναι περισσότεραι τῶν ἡμίσεων⁴⁸. Κατὰ ταῦτα ἡ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τὸ 1806 ἦτο, κατὰ τὸν Leake, ἡ ἔξης:

Τοῦρκοι, οἰκογένειαι	400	ἄτομα	2.000
Ἐβραῖοι	30	"	150
Ἐλλήνες	100	"	500
Σύνολον	530		2.650

Μετὰ ἔνδεικα ἔτη, τὸ 1817, ὁ Pouqueville γράφει ὅτι «καθ' ἐκάστην ἡ Ναύπακτος (Lépante) ἐργημάτεται. Οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἐβραῖοι, οἱ ὄποιοι ἡσαν πολυάριθμοι ἀλλοτε, ἔφυγον τὴν ἐργημάτεσαν ταῦτην γῆν, ἡς ὁ πληθυσμὸς θὰ περιφρισθῇ μετ' ὀλίγον εἰς τὸν τὸδιον οἰκου τοῦ πασᾶ, τῆς φρουρᾶς του καὶ τῶν οἰκείων τοῦ⁴⁹. Η εἰκὼν αὐτῆς εἰναι ἵσως ὑπερβολική, ἀλλὰ δὲν ἀπέχει πάρα πολὺ μιᾶς θιλιβερᾶς ἀληθῶς πραγματικότητος. Ο Pouqueville ὅμως ἀντιφάσκει εἰς ἔσωτὸν δίδων ὡς συνολικὸν πληθυσμὸν τῆς Ναυπάκτου τὸν ἀριθμὸν τῶν 8.500 ψυχῶν, ἥτοι 1.700 οἰκογενειῶν, ἐξ ὧν χίλιαι τουρκικαὶ

τοῦ. *Description geographicque et historique de la Morée, etc.*, A Paris 1687. σ. 102. *Die Hoche Stein - Klippen und Gebürgre Cyaneas, Olympus und Athos etc.* Augsburg 1688. σ. 60.

39. Διογένους Α. Ξαναλάτου, Ἀνεκδότα ἔγγραφα τῆς ἐν Δωρίδι ἵερδος μονῆς Βαρνάκοβας, ἐν π. Ἑλληνικά 11 (1939), σ. 34 (= ἀνάτυπον σελ. 22). Πρβλ. Π. Π. Καλονάρου, Βαρνάκοβα, Ἀμφισσα 1957, σ. 145 – 146.

40. Δήμητρις διά στίχων ὡραιών περὶ τοῦ βοσκοῦ ὅποι ἐφανερώθη εἰς τὸν Μωράκιον τὸ 1767 ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ 18, ἐν *Mavouhl I. Γεδεών*. Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας, τομ. Α'. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911 – 1914, σ. 398 – 407.

41. Ἀρτζιάλι (ἡ ἀρτζουχάλι ἢ ἀρτζουχάλι ἢ ἄρτουρος, τὸ τουρκ. *artziali* ἢ *artzuhall*) = ἔγγραφον, ἀναφορά, αἴτησις.

42. Πολιό = πλιό, πλέον.

43. Ζαράρι (ἡ ζαράρι, τὸ τουρκ. *zarar*) = ζημία, βλάβη.

44. Φάνη Μιχαλοπούλου, Κασμοῦς ὁ Αιτωλός, Ἀθῆναι 1940, σ. 8 καὶ 116.

45. Γεωγραφία νεωτερική, ἔρανισθεῖσα ἀπό διαφόρους συγγραφέων παρὰ Δανιὴλ ἰερουσαλήμου καὶ Γρηγορίου ἰεροδιάκονου τῶν Δημητρίων, νῦν πρώτοις ἔκδοθεῖσα ἐπιστασίᾳ τῶν ιδίων καὶ φιλοτίμων χρηματικῇ συνδρομῇ τοῦ ἐντυπωτότερου κυρίου Ἰθοῦ Δροσινοῦ Χατζῆ. Ἐρθού τοῦ ἔξι ἀμπελακίων, τόμος πρώτος, περίεχων τὴν Εὐρωπαϊκή Τουρκία, Ἰταλία, Σπάνια, Πορτογαλία καὶ Φράντζα. Ἐν Βιέννη 1791 σ. 199.

46. Κ. Τριανταφύλλου, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 414.

47. Wm. Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, tom. II, σ. 609.

48. F. C.H.L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce, deuxième édition, tome IV*, Paris 1826, σ. 49.

49. Αὐτόθι, σ. 3 – 4, 13.

50. Ἐν τῇ σημερινῇ ἐπαρχίᾳ Ναυπακτίας παραδίδεται ἡ ὑπαρξίς Ἐβραιομαχαλᾶ καὶ Ἐβραῖων μόνον ἐν τῷ χωρὶ Περίστα τῶν Κραββάρων. Οὗτοι ἀπεχώρησαν ἔκειθεν, κατά τὴν τοπικὴν παράδοσιν πάντοτε, περὶ ταῦτα τοῦτον ἀιώνος. Βλ. Θανάση Παπαθανάσοπουλου, Ἰστορικά καὶ λαογραφικά τῆς Περίστας, β' συμπληρωμένη ἔκδοση, Ἀθῆναι 1967, σ. 12.

51. Τόν ὄποιον εὐχαριστῶ καὶ σπόν τῆς θέσεως ταῦτης διά τὴν ποιαίτην πολύτιμον βοήθειάν του.

52. Αἱ παραπρήσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου τῶν ἐπιγραφῶν παρατίθενται ἐν τέλει.

καὶ ἐπτακόσιαι ἐλληνικαί. Σημειωθήτω ὅτι δὲν μνημονεύει τὴν ὑπαρξίαν Ἐβραίου τινὸς πλέον⁴⁹

Ἡ Ἐβραϊκὴ παροικία τῆς Ναυπάκτου μετὰ τόσον μακρὸν βίου εἶχεν ἐκλείψει καὶ δὲν ἐπανασυνεστήθη ἔκτοτε. Εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περὶ αὐτῆς προστίθενται νῦν καὶ αἱ ἀκολούθως δημοσιεύμεναι πέντε ἐπιγραφαί, αἵτινες καὶ ἀπετέλεσαν τὴν ἀφορμὴν πρὸς σύνταξιν τῆς παρούσης⁵⁰.

Αἱ ἐπιγραφαί.

Αὗται εὑρέθησαν ἀπασαὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν 'Ο βρόλακκα (καὶ – αἱ, ή καὶ ὁ) κατὰ τυχαίας ἀνασκαφάς. Ἡ πλάξη, ἐπὶ τῶν δύο δψεων τῆς ὑποίας εἶναι γεγραμμέναι αἱ ὑπ' ἀριθ. 1α καὶ 1β ἐπιγραφαί, τηρεῖται παρ' ἐμοί, κατόπιν εὐγενοῦς παραχωρήσεως τοῦ φίλου συμπολίτου Δημοσθένους Πλευρακούπολην, φιλολόγου. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 3 περιλαμβάνεται εἰς τὴν μικρὰν συλλογὴν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Παπαχαραλαμπείου Δημοσίας Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου. Τέλος αἱ λοιπαὶ δύο παραμένουν εἰς χεῖρας τῶν εὑρετῶν των, γωικῶν ἐγκατασταθέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς 'Ο βρόλακκα καὶ αἱ αἱ.

Καθ' ὅσον γνωρίζω, τούλαχιστον δύο ἀκόμη τοιαῦται ἐπιγραφαὶ εἶχον εὑρεθῆ εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ύπὸ τοῦ ἐκλιπόντος καὶ καταλιπόντος μνήμην ἀγαθὴν πρεσβύτου Λάμπρου Φράγκου, ὅστις προσήνεγκε ταύτας τὸ 1922 πρὸς ἐρμηνείαν εἰς τὸν τότε μητροπολίτην Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας Ἀμβρόσιον Νικολαΐδην, ἀφανισθείσας ἔκτοτε.

Ο φίλος καθηγητὴς τοῦ 'Ἐβραϊκοῦ Πανεπιστημίου 'Ιεροσολύμων κ. Ζνί Λικορί, ὅστις εἶχε τὴν εὐγενὴ καλωσύνην νὺν μεταγλωτίσση εἰς τὴν Ἀγγλικὴν τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας καὶ νὺν προσθέσῃ καὶ παρατηρήσεις τινὰς ἐπὶ τοῦ 'Ἐβραϊκοῦ κειμένου⁵¹, ἐξετίμησε διὰ τῶν ἔξης τὰ κείμενα τῶν ἐπιγραφῶν⁵²:

«1) Ἐὰν ἐξαρεθῇ ἡ ὑπ' ἀριθ. 1β ἐπιγραφή, λόγῳ τῆς ἀνορθογραφίας καὶ τοῦ ὑφους της, αἱ ἐπιγραφαὶ 2 καὶ 3 εἰναι συντεταγμέναι εἰς ωραίαν Ἐβραϊκήν. Ἡ ἐπιγραφὴ 2, ἀν καὶ μεταχειρίζεται μίαν παράφρασιν ἀπὸ τὴν 'Ἐβραϊκὴν τῆς Βίβλου, περιλαμβάνει, ἐπίσης, καὶ μίαν ωραίαν Ταλμουδικὴν φράσιν (⟨Ἡ παρονσία του ἐξητήθη ἐν τῇ Οδρανίᾳ Σωνόδωρ⟩), ἐνῷ ἡ ἐπιγραφὴ 3 ἀναγνώσκεται ὡς ποιῆμα (θρηνητικὸν ὑφον) καὶ περιλαμβάνει μερικὰς ὄμιδοκαταληξίας, ὡς ἐπίσης καὶ βιβλικὰ ωρτά. Ἀμφότεραι προϋποθέτουν ἴψηλὸν μορφωτικὸν ἐπίπεδον ἐκείνων οἱ ὄποιοι τὰς συνέτιξαν. Αἱ λοιπαὶ ἐπιγραφαὶ δὲν ἔχουν τι τὸ ἀσύρητος ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόγεως.

2) "Ολαι αἱ ἐπιγραφαὶ εἰναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἥττον τῆς αὐτῆς περιόδου, τοῦ ιστ' αἰῶνος, μᾶλλον προζεχωρημένον." Αλλά, ἐν ἀπονοσίᾳ ἐτέρον ἐπιγραφικοῦ ὄντος ἐπινάντιον, αὐται ἀποτελοῦν ἐν εὐπόσθετον ἀπόκτημα.

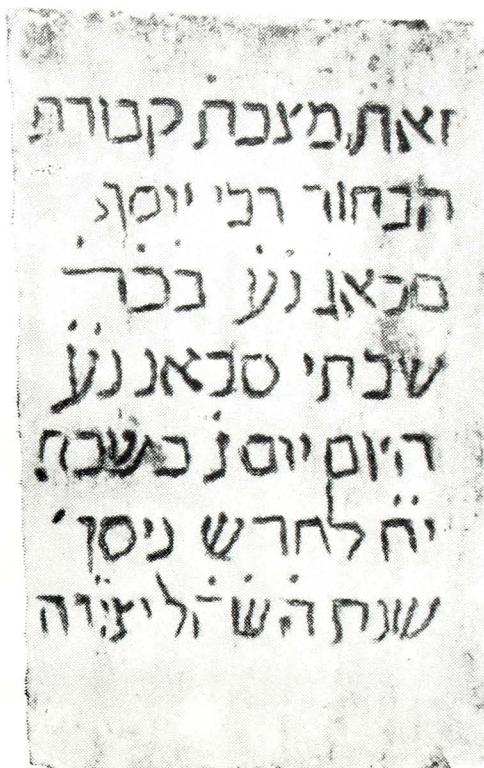
3) Τὰ δόματα *Sabbag, Khaluf* καὶ *Surrur* εἰναι ἀνατολικῆς προελεύσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἔτερον δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῆς ταυτότητος τῶν προσώπων.

4) 'Ο θρῆνος διὰ τὸν θάνατον τοῦ νέου κατὰ τὸ λοιμὸν τοῦ ἔτους 1597, μᾶς ἐθιμίζει δομίοντος θρήνους ἐκ Κορήτης κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἥττον συγχρόνους (τελευταῖα δεκαετηρίας τοῦ ιστ' αἰῶνος). "Ενεκα διαφορῶν περὶ τὴν σύνταξιν μεταξὺ τῆς 'Ἐβραϊκῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς οἱ ἐν μεταφράσει πρῶτοι ὄκτὼ στίχοι δὲν ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς πρὸς τοὺς τοῦ 'Ἐβραϊκοῦ κειμένου. Τὸ ωνθμικόν, ἐξ ἀλλού, στοιχεῖον, τὸ ὄποιον ὑπάρχει εἰς τὸν τέσσαρας πρώτους στίχους, δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ἑλληνικήν».

Σημειωθήτω, τέλος, ὅτι ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἔχει ὡς ἔξης 1^α (1545), 1^β (1546), 4 (1581), 2 (1591) καὶ 3 (1597).

Ἐ πι γραφὴ 1α.

Ἐπὶ μαρμάρου διαστ. 0,35 × 0,225 × 0,025.

זאת מצבת קבורה
הבחור רבי יוסף
סבאג נע¹ בכר²
שבתי סבאג נע
היום יומן ג' בשבת
י"ח לחדרש ניסן
שנת השה³ ליצירה

[Μετάφρασις :]

Οὗτος ἐστὶν ὁ ἐπιτύμβιος λίθος τοῦ τάφου

τοῦ νεαροῦ Ραββὶ Ἰωσῆφ

Σαββαγ, εἴθε νὰ ἀναπαυθῇ ἐν Ἐδέμ¹, νίοῦ τοῦ τετιμημένου Ραββὶ²

Σαββαται Σαββαγ, εἴθε νὰ ἀναπαυθῇ ἐν Ἐδέμ¹,

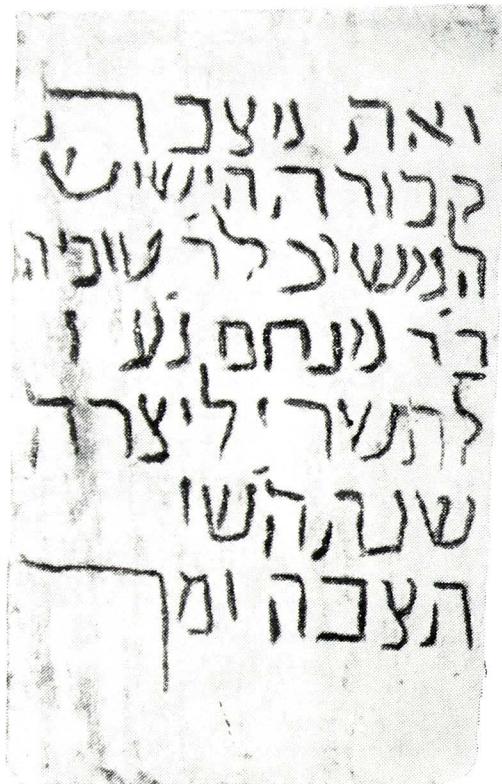
σήμερον, τὴν τριτην ἡμέραν τοῦ Σαββάτου [= τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος
= τὴν Τρίτην].

τὴν δεκάτην ὁγδόην τοῦ μηνὸς Νισάν (Nisan)

(κατὰ) τὸ ἔτος 5305 ἀπὸ τῆς Δημιουργίας [τοῦ Κόσμου]³.

Ἐπιγραφὴ Β.

Ἐπὶ μαρμάρου διαστ. $0,35 \times 0,225 \times 0,025$. Εἰς τὴν ἑτέραν ὅψιν τῆς πετρᾶς γραμμένης.

זאת מצבת
קבורת היישיש
המשוכל ר' טוביה
בר⁴ מנחם נע¹ ז
لتשרי לייצה⁵
שנת ה' שׁו⁶
תצבה⁷ ומך⁸

[Μετάφρασις:]

Οὗτος ἐστὶν ὁ ἐπιτύμβιος λίθος
τοῦ τάφου τοῦ ἡλικιωμένου,
τοῦ ἀποθανόντος *Ραββὶ Τωβίᾳ* (*Tobiah*)
νίοῦ τοῦ *Ραββὶ⁴ Μεναχέμην* (*Menahem*), εἴθε νὰ ἀναπαυθῇ ἐν *Ἐδέμ¹*,
τὴν ἔβδομην
τοῦ (μηρὸς τοῦ) *Τισρὶ* (*Tishri*), ἀπὸ τῆς (ἐποχῆς τῆς) Δημιουργίας⁵
(ἐν) τῷ ἔτει 5307⁶.
Εἴθε (ἡ ψυχή του) νὰ εἴναι δεδεμένη εἰς τὸν δεσμὸν τῆς ζωῆς⁷
[καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ θέλει εἰσθαι ἐν δόξῃ⁸.

Ἐπιγραφὴ 2.

Ἐπὶ μαρμάρου διαστ. 1,06 × 0,46 × 0,08 μ.

את האבן הזאת ששמי
לוכرون מצבת קבורת אש^⁹
חיל רב פעילים החכם הנעלה
לשם ולתלהה כההר^{¹⁰} מנחם
בכמהר^{¹¹} חסדיו לבית חזון
^{¹²}תנצבה^{¹³}
נתבקש בישיבה^{¹⁴} של מעלה^{¹⁵}
שני ימים לחדש שבט שנות
^{¹⁶}השנה^{¹⁷}

[Μετάφρασις :]

Τοῦτον τὸν λίθον ἔχω τοποθετήσει
ώς μνημεῖον, ἐπιτύμβιον λίθον ἀνδρὸς^⁹
δυνατοῦ, δῆστις ἔκαμε μεγάλα κατορθώματα, τοῦ σοφοῦ (οὐ όποιος) ἐξυμνήθη
δύναμι καὶ ἐγκωμίω, τοῦ σεβαστοῦ [καὶ] φρονίμου Ραββί^{¹⁰}

[Menachem],
νιοῦ τοῦ σεβαστοῦ μας διδασκάλου Ραββί^{¹¹} Hisdai τοῦ οἴκου τοῦ Hazzan.

Εἴθε ἡ ψυχή του νὰ εἶναι δεδεμένη εἰς τὸν δεσμὸν τῆς ζωῆς^{¹²}.

(Τούτου)^{¹³} ἡ παρονσία ἐζητήθη ἐν τῇ Οὐρανίᾳ Συνόδῳ^{¹⁴} (τὴν)^{¹⁵}

(πρώτην [ἢ ἄλλην] ἡμέραν [τῆς ἑβδομάδος])^{¹⁶}, δευτέραν τοῦ
[μηνὸς Σεβατί (Shevat), (κατὰ) τὸ ἔτος
|| 5351 ||^{¹⁷}.

[Μετάφρασις:]

Ἄναλαβατε, σεῖς νεοί, πικρὸν θηρέων
διά τὸν ὄγανον καὶ καλλιεργητὸν νέον
ὅστις ἀπεμαρτυρήσῃ (τῆς ζωῆς)
ἀντὶ τῆς θελετικῆς σκέψης (γαμβίλων τελετῆς)
καὶ διτερημένης εὐφορούντος καὶ φυσάντος¹⁹.
Πλούτωντος, σύντος ὁ Σόλοκῶν Καλαμί άπεβιώσε
ἐν τῇ πληρῇ (= κατὰ τὸ λογον) ἐνώπιον τοῦ Κυρίου²⁰,
τῷ δευτέρῳ, τῷ δεκάτῳ πέμπτην ἡμέραν
τοῦ μηνὸς Ταμουζ (= Ταμπουζ), (κατὰ τὸ έτος
5357 (αὐτὸς) τῆς Δημοκρατίας²⁰ (τοῦ Κόσμου).

שאו בחורים קינה
טרה על בחר נחמד
ושביל אשר פנה
באל חופה רגננה
ולא טמהה ולא
שרום וחת שולמה
בליה במנפה אשר
לפניהם ב' ב' ט' ים
לחדש תומו שט
השנו' ליצירה

מצבת קבורה
הוקן השיש
הגבון הדר"
סודיה צורו"
נע' שנפט²¹ ב' יו' ²² ד'
ה' לסתת הسلم²³
תנצבה²⁴

[Μετάφρασις:]

(Οὗτος εἶναι ὁ) ἐπιτύμβιος λίθος ἐπὶ τοῦ τάφου
τοῦ γηραιοῦ καὶ ἥλικιομένου,
τοῦ σοφοῦ, τοῦ σεβαστοῦ διδασκάλον Παβί²¹
Saadyah Surrur²² [ῆ] Surru²³ ἢ Suddud,
εὗθε νὰ ἀναταθῇ ἐν Ἐδέρ¹, ὅστις ἀπέθανε²³ τὴν Τετάρτην²⁴,
τὴν πέμπτην (ἡμέραν) τοῦ (μηνὸς) Τεβέτ (Teveth). 5341²⁵.
Εἴθε ἡ ψυχὴ του νὰ είναι δεδεμένη εἰς τὸν δεσμὸν τῆς ζωῆς¹².

Σημειώσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου τῶν ἐπιγραφῶν.

1. Συντομογραφία. 'Η ἔννοια: **נון עhn**.
2. Συντομογραφία: 'Η ἔννοια: **בן כבוד רב'**.
3. 5305 = 1545 ἀπὸ Χριστοῦ.
4. Συντομογραφία: 'Η ἔννοια: **בן רב'**.
5. Δανθασμένον. "Ἐπερεπε νὰ γραφῇ: **לי. צירוה**". Εἶναι περίεργον τὸ δτι ἡ «Ἐποχὴ ἀπὸ τῆς Δημιουργίας» φέρεται μετὰ τὸν μῆνα.
6. 5307 = 1546 (!) ἀπὸ Χριστοῦ. Χωρὶς ὁ μὴν Τισρὶ νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸν Σεπτέμβριον.
7. Δανθασμένον. "Ἐπερεπε νὰ γραφῇ: **תנצבה** μετὰ συντομογραφικῶν σημείων. Βλ. σημ. (12).
8. Ζωήτητη **מןחתו** **כבוד**. Τὰ συντομογραφικὰ σημεῖα ἔλειπουν. Πρβλ. 'Η σαΐαν α': 10.
9. Δανθασμένον. "Ἐπερεπε νὰ γραφῇ: **איש'**. 'Η ὅλη ἐκφρασίς κατὰ τὸν Σαμουὴλ Β' αγ': 20 καὶ Χρονικὰ Α' [= Παραλειπόμενα Α'] α': 22.
10. Συντομογραφία. 'Η ἔννοια: **כבוד החכם הרב רב'**.
11. Συντομογραφία. 'Η ἔννοια: **בן כבוד מורה הרב רב'**.
12. Συντομογραφία. 'Η ἔννοια: **נפשו צורוה בצרור ה-thirds**. Πρβλ. Σαμουὴλ Α', κε': 29.
13. Πιθανῶς τὸ γράμμα **ש** προηγεῖτο τῆς ἀέξεως δίδον: **שנתבקש** ('Εξίτηλον;).
14. Προτιμότερον ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ τύπος ἐπιτρεπτός.
15. Πιθανῶς 3 - 4 γράμματα **בו'** ἢ **ב' יו'** ἐξίτηλα.
16. Πιθανῶς ἡ πρότασις ἡρχίζε δι' ἐνός γράμματος σημαίνοντος τὴν ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος: ἵσως **ב** (Κυριακή), ἢ **ב** (Δευτέρα), κλ.π.
17. 5351 = 1591 ἀπὸ Χριστοῦ. Δὲν ἔχουν ἔννοιαν τινὰ αἱ γραμματαὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς πιευράς τῆς ἡμερομηνίας.
18. Αὐτὸς ὁ τύπος (ἀντὶ τοῦ **שווים**) συμφώνως πρὸς τὴν Γένεσιν λα': 27
19. 'Η πρότασις συμφώνως πρὸς 'Αριθμοὺς ιδ': 37.
20. 5357 = 1597 ἀπὸ Χριστοῦ.

21. Συντομογραφία. 'Η ἔννοια: **בבון רב'**.
22. 'Ανάγνωσις ἀβεβαία. Θὰ ἦτο δινατόν νὰ ἀναγνωσθῇ ἴσως **צ'רו'**.
23. Συντομογραφία: 'Η ἔννοια: **שנפט'**.
24. Συντομογραφία: 'Η ἔννοια: **ב' יו'**.
25. 5341 = 1561 ἀπὸ Χριστοῦ.

(Ἀνάτυπον ἐκ τῆς
«Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας
Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν»,
τόμος α', Αθῆναι 1968).

ΣΑΛΟΜ ΣΑΜΠΑΤ

Σέ προσμένει ἡ ψυχή μου
μέ γαλήνη καὶ χαρά¹
στήν ἀνατολή τοῦ ἥλιου – σου
ξεχνῶ τή συμφορά.

Καὶ γελῶ καὶ τραγουδῶ
καὶ τόν Ἄδοναί ὑμνῶ
πού ἀξιώνει τέτοια ἡμέρα
νά τή δῶ.

Σπῆς καρδιᾶς τό περιβόλι
ἡ Τορά ἀνθίζει δλή
ἰουδαιοὶ συναχθεῖτε
νά γιορτάσουμε τή σχόλη.

‘Ολη στή Συναγωγή
εῖν’ Σαββάτου ἐντολή²
ἀπό δληνε τή γῆ
εῖν’ Σαββάτου ἐντολή.

Σάββατο, Σάββατο χαρά μεγάλη³
παύει ὁ ἀγώνας κι ἡ βιοπάλη
Σάββατο, Σάββατο χαράζει ἡ αύγη
γιορτάζει τό σύμπαν τοῦ γένους Δαυίδ
Ἐλάτε, ἐλάτε στή Συναγωγή.

Στῶν ραββίνων μας τήν ἡρεμη ματιά
κι ἀπ’ τῶν ραββίνων τή γλυκιά λαλά
πάει ὁ ὕμνος μελωδία στὸν οὐρανό⁴
τό ὄγιο Σάββατο μέ δλο τό λαδ.

Ἄκου ἑκστατικά ὡς γένος τοῦ Ἰσραὴλ
στούς φοίνικες πῶς ψάλλουν τούς ὕμνους τοῦ
Δαυίδ,
οἱ φτερωτοί ψαλτάδες ἀπ’ δλες τίς φυλές,
δέν ἔχουνε νομίζεις κι αύτοί Συναγωγές;

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

(Ἔπο τή συλλογή «Παιδικά Τιτιβισματα», Αθήναι 1981)

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΜΝΗΜΗΣ

Στό περιοδικό «ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΑΔΑ» (Φεβρουάριος 1981) δημοσιεύονται τά παρακάτω:

«Ἐνα πρωτότυπο (καὶ συνάμα τραγικό στό περιεχόμενο) βιβλίο - ντοκουμέντο κυκλοφόρησε τό Κεντρικό Ἰσραηλιτικό Συμβούλιο. Ἡ ἔκδοσις αὐτή πού ἐπιγράφεται Βιβλίο Μνήμης περιέχει ὄνδρατα 'Ελλήνων, Ἐβραίων τό θρήσκευμα, πού ἔχασαν τή ζωή τους στά Χιτλερικά στρατόπεδα.

Τό βιβλίο δέν περιέχει δλα τά ὄνδρατα τῶν 'Ελλήνων θυμάτων τοῦ 'Ολοκαυτώματος, γιατί τά περισσότερα στοιχεῖα ἔχουν καταστραφεῖ ἀπό τούς Ἰδιους τούς Ναζί, μέ τήν καταστροφή τῶν Ἰσραηλιτικῶν Κοινοτήτων τής 'Ελλάδος.

Τά στοιχεῖα δίνονται μέ ἀπλότητα, λιτότητα, χωρίς λόγια καὶ περιγραφές. Ἀλλωστε δέν χρειάζονται λόγια, δταν κάθε ἔνα ἀπό τά ὄνδρατα πού περιέχονται ἀποτελεῖ ἀπό μόνο του μιά ιστορία.

Η ΒΙΒΛΟΣ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΗ ΣΟΥ: Τί κι ἄν εἶσαι Μωαμεθανός Χριστιανός ἢ Ἐβραῖος

Προλογίζοντας τήν 17η Παγκόσμια Ἡμέρα τῆς Βίβλου, στό Πνευματικό Κέντρο Ἀθηνῶν, στίς 9 Φεβρουαρίου 1981, ἡ κ. Ρόζα Ἀσσέρ εἶπε, μεταξύ ὅλων, σχετικά:

Μιά καὶ τιμᾶς τή μητέρα καὶ τόν πατέρα σου
Μιά καὶ δέν ἔχεις ἀφαιρέσει τή ζωή συνανθρώπου σου

Μιά καὶ τιμᾶς τό γάμο σου καὶ δέν ἔχεις λερώσει τό στεφάνι σου, ὅπως λέει ὁ λαός

Μιά καὶ δέν κλέβεις

Μιά καὶ δέν δίνεις ψεύτικες μαρτυρίες

Μιά καὶ δέν ὄρκιζεσαι στή ὄνομα τοῦ Κυρίου γιά ψεύτικα ἡ ἀσήμαντα πράματα.

Μιά καὶ δέν φθονεῖς τοῦ γείτονα τή γυναίκα, τό σπίτι, τά ζῶα, τούς δούλους καὶ ὅτιδηποτε εἶναι δικό του.

Μιά καὶ τηρεῖς τήν ἐβδομαδιά άργια, ὅχι μόνο γιά σέ ἄλλα καὶ γι’ αὐτούς πού ἔχεις στή δούλεψή σου.

— ὅπως λένε οἱ ἐντολές

— Καὶ ἐφ’ ὅσον θεωρήσεις ιερό σου καθήκον κάθε μέρα νά διδάσκεις γι’ αύτές τά παιδιά σου (Δευτερόνιο 6 - 7)

— Καὶ ἐφ’ ὅσον κατορθώσεις ν’ ἀγαπήσεις τό συνάθρωπό σου σάν τόν ἴδιο σου τόν ἑαυτό.

Τότε ἡ Βίβλος εἶναι δική σου τί κι ἄν εἶσαι Μωαμεθανός, Χριστιανός ἢ Ἐβραῖος.

Τήν ἀπαράγραπτη σταθερότητα τῶν παραπάνω ἔρχεται κάθε χρόνο καὶ θέλει νά τονίσει ἡ Παγκόσμια Ἡμέρα τῆς Βίβλου.

Καθιερώθηκε πρίν 17 χρόνια.

Τήν ιδέα τή γέννησης ἡ Rain Grous - Pollak προϊσταμένη τότε τοῦ τμήματος κουλτούρας τῆς γυναικείας σιωνιστικῆς ὄργανωσης στό Ἰσραὴλ. Ἁταν μιά ἀνταπόκριση στή γενική διαπίστωση ὅτι οἱ Ἐβραῖοι τῆς Διασπορᾶς δέν γνωρίζουν τά κείμενα τῆς Βίβλου, αύτοὶ πού εἶναι ὁ Λαός τῆς Βίβλου. Κι ἀκόμη ἥταν μιά ἀπάντηση στά ὄσα δεινά μπόρεσαν λίγοι τρελλοί νά ἐπιβάλουν στούς Ἐβραίους, γιατί οἱ λαοί δέν ἤξεραν τί σημαίνει Ἐβραῖος.

Μέ τήν Ἡμέρα τῆς Βίβλου δίνεται ἡ εύκαιρια νά μελετηθεῖ τό ἴδιο θέμα σέ περίπου ἴδια χρονική στιγμή (στή γιορτή τῶν Σοφῶν, τό Μάιο κανονικά) ἀπό 50 σχεδόν Ἰσραηλιτικές Κοινότητες τῆς Διασπορᾶς. Κι ἀνάμεσά τους εἶναι τής Ἀθήνας, τῆς Λάρισας, τῆς Θεσσαλονίκης. Σύγχρονα ὅμως εἶναι εύκαιρια νά συνεργαστούμε μέ Χριστιανούς συμπολίτες, πάνω σέ κείμενα καὶ θέματα κοινά. Οι 60 περίπου γυναίκες τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητας τῆς Ἀθήνας, πού ἔχομε ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἡμέρα τῆς Βίβλου, θυμόμαστε μέ συγκίνηση τή βοήθεια καὶ τήν προσφορά, τή συμπαράσταση κι ἐκτίμηση γι’ αύτήν ἀπό τούς Χριστιανούς φίλους μας.

Οι Έβραιοι στόν Κόσμο

Η ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΠΡΟΣΒΛΕΠΕΙ ΣΕ ΜΙΑ ΔΙΑΡΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

Λονδίνο: Σέ πρόσφατη διμιλία του στό Λονδίνο ό. κ. Άμπα Έμπαν, Ισραηλινός βουλευτής καί τ. υπουργός τών Εξωτερικών, άναφερόμενος στήν τελευταία έπισκεψή του στήν Αίγυπτο, δήλωσε ότι ή αίγυπτιακή ήγεσία θεωρεῖ τίς συμφωνίες του Κάμπ Ντάϊβιντ σάν τη βάση γιά μία διαρκή ειρηνη μεταξύ Ισραήλ και Αιγύπτου. Τήν έπιθυμία αυτή γιά την ειρήνη τη συμμερίζονται, όχι μόνο στο πρόεδρος Σαντάτ, αλλά και όλη ή αίγυπτιακή ήγεσία. Αύτο, έτοιμος ό. κ. Έμπαν, απότελει μιά μεγάλη έξελιξη στής αίγυπτιακές άντιληψεις, έν συγκρίσει με έκείνες πού έπικρατούσαν κατά τήν προηγούμενη έπισκεψή του στό Κάιρο, τόν Απρίλιο τού 1979. Στή συνέχεια δήλωσε ότι τό Ισραήλ και ή Αιγύπτος ξεχωρίζουν σήμερα σάν μιά διαση λογικής μέσα σε όλη τή Μέση Ανατολή. Άναφορικά δέ με τούς Παλαιστινίους, είπε ότι τό Ισραήλ μόλις διακρίνει μιά κάποια άξιόποστη πιθανότητα ειρήνευσής, θά άνταποκριθεί άμεσως. Αύτό που άπαιτείται πρωτίστως, είναι μία άλλαγή τών προθέσεων τών ιδιων τών Παλαιστινίων, συμπλήρωσε.

Ό. κ. Άμπα Έμπαν άπέδωσε φόρον τιμής στά ισραηλινά Πανεπιστήμια, συμπεριλαμβανομένου καί τού Πανεπιστήμιού Τέλ – Αβίβ, γιά τήν πολ ίτην συνεισφορά τους στήν οικονομική άναδιάρθρωση και τήν άσφαλεια τού Ισραήλ. Όπως δέ άνεφερε, μετά τή συμφωνία ειρήνης με τήν Αίγυπτο, ύπεργράφη συμφωνία συνεργασίας μεταξύ τών Πανεπιστημίων Καΐρου και Τέλ – Αβίβ.

ΕΚΔΟΤΗΣ ΦΑΣΙΣΤΙΚΟΥ ΕΝΤΥΠΟΥ ΚΑΤΑΔΙΚΑΖΕΤΑΙ

Α μβέρ σα: Ο Jean – Robert Debaut, πρώην μέλος τού γαλλοφώνου τμήματος τής Λεγεώνος τών Εε – Εε Walloon, πού πολέμησε κατά τόν β' παγκόσμιο πόλεμο στό πλευρο τών Ναζί, καταδικάσθηκε στής Βρυξέλλες γιά τήν έκδοση, τό Μαΐο τού 1979, ένός φυλλάδιου τού Leon Degrelle, συνεργάτου τών Ναζί, ή όποιος σήμερα ζει έξοριστος στήν Ισπανία.

Τό έντυπο, πού τιτλοφορεῖται «Άνοικτή Επιστολή πρός τόν Πάπα σχετικά με τό Άουσβιτς», βασίζεται στό νεο – ναζιστικό και νεο – φασιστικό έπιχείρημα ότι οι θάλαμοι αερίων στό Άουσβιτς και τά άλλα στρατόπεδα δέν ύπηρξαν ποτέ.

Σύμφωνα με τή βελγική νομοθεσία, άτομο καταδικάζόμενο γιά την έκδοση ή κυκλοφορία ύλικού πρώην συνεργάτου τών Ναζί, ύποκειται σέ φυλάκιση άπο ένα μέχρι τρία χρόνια.

ΤΙΜΗΤΙΚΟ ΜΕΤΑΛΛΙΟ ΣΤΟΝ ΚΑΘ. NICO GUNZBURG

Α μβέρ σα: Ο παλαίμαχος ήγέτης τής Ισραηλιτικῆς Κοινότητος τής Άμβερσας, όμοτιμος καθηγ. Nico Gunzburg, 98 έτῶν, και έπιτιμος πρόεδρος και ιδρυτής τής

Ο όμοτιμος καθηγητής Nico Gunzburg, 98 έτῶν, μεταφέρεται ύποβασταζόμενος στό Πανεπιστήμιο Ghent γιά τήν άπονομή τού μεταλλίου του.

τοπικής Έβραικής Φιλοπτώχου Όργανώσεως, τιμήθηκε μέ ένα ειδικό μετάλλιο από τό Πανεπιστήμιο Ghent, γιά τίς ύπηρεσίες του πρόσ τό Πανεπιστήμιο. Στήν τελετή τής άπονομής παρευρέθραν ό βασιλιάς Μπωντουέν και ό πρωθυπουργός κ. Wilfred Martens.

Ο καθηγητής Gunzburg, διάσημος έγκληματολόγος, διεδραμάτισε ήγειτο ρόλο στής προσπάθειες τού Πανεπιστημίου γιά τήν άναγνώριση τής φλαμανδικής γλώσσας σάν γλώσσας τού Πανεπιστημίου.

ΟΙ ΠΟΛΩΝΟΙ ΖΗΤΟΥΝ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Β αρ σ ο βια: Όμάδα Πολωνών διανοσούμενων κάλεσε τήν Κυβέρνηση νά μελετήσει τό «όδυνηρο ζήτημα» τού άντισμητισμού και νά άποκαταστήσει τούς χιλιάδες Έβραιους πού έκτοπισθηκαν από τή δημόσια ζωή κατά τήν άντι - σιωνιστική (στήν πραγματικότητα άντι - εβραική) έκστρατεία στήν Πολωνία, τό 1968.

Περισσότεροι από 9.000 Έβραιοι ύπολογίζονται ότι άπολύθηκαν από δημόσιες θέσεις και πολλοί από τούς 20.000 Έβραιους τής χώρας μετανάστευσαν.

Η έκκληση ύπογράφεται από 21 άτομα και έσταλη πρός δημοσίευση στό έκδότη τού έβδομαδισίου όργανου τού πολωνικού κομμουνιστικού κόμματος, «Polityka».

Άναμεσα σε αύτούς πού τήν ύπογράφουν είναι ό Wladyslaw Bartoszewski – συγγραφέας, ή Maja Komorowska – ήθοποιός και οι Tanusz Slawinski, και Jan Josef Lipski – ιστορικός.

Παραπορητές θεωρούν ότι ή έπιστολή έχει σχέση μέ τήν πρόσφατη άναδειξη στήν ήγεσία τού στρατηγού Mieczyslaw Moczar, τού άνηλεη ύποκινητή τής έκστρατείας τού 1968.

Ο στρατηγός Moczar, ένας βετεράνος άντισμητης, κατέπληξε πρόσφατα πολλούς Πολωνούς όταν σέ μία διμιλία του άναφερθηκε στούς διωγμούς τών Έβραιων κατά τόν β' παγκόσμιο πόλεμο και τή συνεισφορά τών Έβραιων στόν πολωνικό πολιτισμό.

Το κείμενο της έπιστολής αναφέρει και τά έξης: «'Η χώρα αύτή κατέστη, με τή θέληση των κατακτητών, ένας μαζικός τάφος έκατον μυρίων Έβραιών πολιτών της Πολωνίας και άλλων χωρών. Διά τούτο τό άποκαλούμενον «έβραικό ζήτημα» δεν πρέπει νά θεωρηθεί σάν κάτι πού άφορά τίς λίγες χιλιάδες των σημειωνών πολωνο - Έβραιών, άλλα θά πρέπει νά καταδικαστεί, όπουδήποτε κι αν έμφανιζεται, σάν άντισημιτισμός. Οι λέξεις «Μάρτιος 1968» άποτελούν στίγμα γιά την Πολωνία διότι σημειώνουν την άπαρχη μιᾶς από ύψηλά όργανωμένης άντισημιτικής έκστρατείας, που ποτέ, έπισημα, δέν έχει άποκλιθεί σαν τέτοια και ούτε έχει καταδικαστεί». Στη συνέχεια, ζητάται ή άποκατάσταση των άδικημένων και καταλήγει ότι, «έξατιας της έπισημου σιγής γιά την έκστρατεία του 1968, δέν θά πρέπει νά θεωρείται ότι το «έβραικό ζήτημα» άνηκει στό παρελθόν, άλλα παραμένει, άπο ήθική άποψη, ένα ζωντανό πρόβλημα».

ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΣΦΕΡΟΥΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΣΕΙΣΜΟΠΑΘΩΝ

Ρώμη: Μιά άντιπροσωπεία, από έκπροσώπους του Έβραικού Πρακτορείου Ιταλίας, την JOINT, τη HIAS και την ORT παρέδωσαν στόν ιταλό ύπουρο των Εσωτερικών μιά έπιταγή 100 έκ. ιταλικών λιρετών (περ. \$ 100.000) για την άνακούφιση των θυμάτων του πρόσφατου σεισμού που έπληξε την περιοχή νοτιώς της Νεαπόλεως.

Τό ποσόν αύτό συγκεντρώθηκε από συνεισφορές διαφόρων έβραικών όργανωσεων της Άμερικής και από ίδιωτες, για ώρα έκρασει την είλικρινή άλληλεγγύη των Έβραιών της Άμερικης και τού ιστοριά για τούς πληγέντες από τό σεισμό». Τά χρήματα θά χρησιμοποιηθούν γιά την έγκαθιδρυση ένος από τά 30 προκατασκευασμένα κέντρα για παιδιά και ήλικιων που προγραμματίζει ο Ιταλικός Έρυθρός Σταυρός, για την άνακούφιση των κατοίκων πληγειών περιοχών.

Τά μέλη της άντιπροσωπείας έδήλωσαν στόν ιταλό ύπουρο κ. Virginio Rognoni, ότι ο έβραικός λαός θυμάται τή γενναιόδωρη φιλοξενία τού ιταλικού λαού πρός τούς Έβραιους πρόσφυγες των ναζιστικών και των φασιστικών διωγμών.

ΑΥΞΗΜΕΝΗ ΑΛΙΓΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ

Βουκούρεστι: Τά νούμερα γιά την 'Αλιγιά (μετανάστευση) από τη Ρουμανία πρός τό Ισραήλ, πού δόθηκαν πρόσφατα στή δημοσιότητα από τόν άρχιραββίνο Δρ. Rosen, άποδεικνύουν ότι κατά τό 1980, 1084 Έβραιοι άνεχωρησαν από έκει, έναντι 988 τού 1979.

Ο ΜΕΝΓΚΕΛΕ ΠΕΡΙΠΛΑΝΩΜΕΝΟΣ

Βιέννη: Σύμφωνα μέ τόν κ. Σιμών Βίζενταλ, έπικεφαλής τού έδω Έβραικού 'Αρχείου, ή Δρ. Γιόσεφ Μένγκελε, ό γιατρός τού στρατοπέδου Αουσβίτς, που κατηγορείται για έγκληματα πολέμου, βρίσκεται στά πρόθυμα της αύτοκτονίας ή της παραδόσεως του στίς Δυτικογερμανικές άρχες. 'Ο κ. Βίζενταλ άνεφερε ότι πρόσφατα ή Βόνη σκησε πίεση πρός τίς νοτιοαμερικανικές χώρες, όπου ο Μένγκελε άναζήτησε καταφύγιο μετά τό τέλος τού β' παγκοσμίου πολέμου.

Άφοτου οι άρχες της Παραγουάης άποστερησαν τόν Μένγκελε τής ιθαγενείας του, περιπλανᾶται άπο χώρα σέ χώρα. 'Ο ίδιος δέ έχει έπικηρυχθεί μέ μεγάλα χρηματικά ποσά. 'Ο κ. Βίζενταλ άνεφερε ότι ο Μένγκελε ύποφέρει άπο κυκλοφοριακά προβλήματα τού αίματος και ότι αισθά-

νεται κουρασμένος από τή συνεχή περιπλάνηση του.

Μετά τήν έκτελεση τού 'Άδόλφου 'Αιχμαν τό 1962, ο Μένγκελε κατέστη ό ύπ' άριθμόν 1 καταζητούμενος έγκληματίας πολέμου. Γνωστός σάν ό «άγγελος τού θανάτου» για τά άνθρωπινα πειράματά του έπι τών θυμάτων τού 'Αουσβίτς, πολλά από τά όποια ήταν γυναικες, κατηγορείται για τή δολοφονία 400.000 Έβραιών.

Η ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΠΡΟΤΙΜΑ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥΣ

Ιερουσαλήμ: Κατά τόν κ. Douglas Hoyle, πού έκπροσώπησε τό Βρετανικό έργατικό κόμμα στό πρόσφατο συνέδριο τού ισραηλινού έργατικού κόμματος, οι Αιγύπτιοι — ή άντιπροσωπεία τών όποιων συμπεριελάμβανε τόν κ. Mustapha Khalil, πρώην πρωθυπουργό, και τόν Δρ. Butros Ghali, ύπουρογό τών Έξωτερικών —, προσβλέπουν στήν έγκαθιδρυση στενών σχέσεων μέ μία ισραηλινή κυβέρνηση προερχόμενη από τό έργατικό κόμμα, έφόσον κερδίσει τίς προσεχείς γενικές έκλογές. Προκάλεσε έντυπωση, συνέχισε ό κ. Hoyle, ότι ούτε ή 'Ελλάδα ούτε ή 'Ισπανία έπιπλων άντιπροσώπους στό συνέδριο ένω, τουναντίον, τής γαλλικής άντιπροσωπείας ήγηθη ο κ. Francois Mitterrand, ο σοσιαλιστής ήγετης, ό όποιος ένδεχεται νά έκλεγει ως ή έπόμενος πρόεδρος τής Γαλλίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΕΒΡΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ ΧΑΪΔΕΛΒΕΡΓΗ

Χαϊδελβέργη: Τό πρώτο έβραικό πανεπιστήμιο στήν 'Ομοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας, συμπλήρωσε ήδη ένα έτος ζωής. Τό μοναδικό αύτό πανεπιστήμιο βρίσκεται στή Χαϊδελβέργη. Ίδρυτης και ταυτόχρονα πρύτανής του είναι ο καθηγητής Λέον Φέλντμαν. Τό πανεπιστήμιο διαθέτει πρός τό παρόν μόνο 36 φοιτητές, από τούς όποιους οι μισοί δέν είναι κάν ιουδαϊκού θρησκεύματος. Ένα μεγάλο μέρος τών λιγοστών αυτών φοιτητών προέρχεται από τό έβραικό. Ό καθηγητής Φέλντμαν τόνισε τελευταία πόσον «εύπρόσδεκτοι» είναι οι σπουδαστές μή ιουδαϊκού θρησκεύματος στό πανεπιστήμιο του.

Η βασική προσπάθεια τής έν λόγω άνωτάτης σχολής συνισταται στήν προετοιμασία τού μελλοντικού διάδικτου της προσωπικού. Τό πανεπιστήμιο συγκροτήθηκε μέ προσπάθειες τού Κεντρικού Συμβουλίου Ισραηλιτών Γερμανίας, μέ σκοπό νά φροντίσει για την άναζωγόνηση τών ιουδαϊκών Κοινοτών στήν 'Ομοσπονδιακή Γερμανία. Πολλοί λόγοι συνέβαλαν στήν ίδρυση τού πανεπιστήμιου ειδικά στή Χαϊδελβέργη. 'Ένας άπο αύτούς είναι ή μεγάλη φήμη τής Χαϊδελβέργης σάν πανεπιστημιουπόλεως άλλα και τό γεγονός ότι τό πανεπιστήμιο της είναι τό μόνο μεταξύ τών μεγάλων γερμανικών πανεπιστημιακών μονάδων, πού δέν διαθέτει ίνστιτούτο ιουδαϊκών σπουδών. Τό άνωτατο αύτό ιουδαϊκό έκπαιδευτικό ίδρυμα πού συνεπιστήθη πρίν άπο ένα χρόνο περίπου στήν πόλη αύτη, άποτελεί σημαντικό συμπλήρωμα για τό παραδοσιακό πανεπιστήμιο Ρούπρεχτ — Κάρλ.

Ένας άλλος λόγος ώστόσο πού δδήγησε στήν έπιλογή τής Χαϊδελβέργης ήταν και η φιλελεύθερη παράδοση τής πόλης πού, ώς ένα σημείο τουλάχιστον, κατάφερε νά έπιβιώσει κατά τή διάρκεια τής ναζιστικής διακυβερνήσεως. Σημειώτεον ότι στή Χαϊδελβέργη σπουδασαν πολλές και σημαντικές προσωπικότητες τού ιουδαϊκού κόσμου.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΚΗ ΕΚΡΗΞΙΣ ΣΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ, ΤΟ 1891

Σχετικά μέδημασίευμά μας, στά «ΧΡΟΝΙΚΑ» (Δεκεμβρίου 1980) άναδημοσιεύσεως τοῦ «Μνήμονος», στήν «Εστία», ή κυρία ΕΥΤΥΧΙΑ ΣΙΛΑΜΠΕΡΜΑΝ (Άθηναι) διευκρίνιζε τά παρακάτω:

«Στό τελευταῖο τεῦχος σας ἀναφερόσαστε σέ κάτι ἄρθρα πού ἔγραψε ὁ κος Μνήμονος στήν 'Εστία καὶ τά ὅποια διάβασα. Ἐλειπε κάποια λεπτομέρεια ὅτι τό κοριτσάκι πού βρέθηκε πίσω ἀπό ἓνα πορτόν (ἦται λεγότανε στήν Κέρκυρα ἡ εἰσόδος κάθε πολυκατοικίας) σ' ἓνα σακούλι, μισθύμην, παραμορφωμένη καὶ ἀγνώριστη ἀπό τά καρφά πού τῆς εἶχαν βάλει σέ δόλο τῆς κεφάλη καὶ ἄλλου, ἦταν ἐβραιοπούλα τῆς οἰκογένεις Σάρντα. Ἡ χωριατοπούλα βρέθηκε σώα σέ ἄλλο χωριό. Ἡ δύστυχη μητέρα τῆς πού τὴν εἶχε στείλει στόν μπακάλη Σαββατόβραδο καὶ τὴν ἔχασε, βγῆκε μ' δόλο τὸν κινδυνό νά τὴν ψάχνει. Κι' ὅταν βρέθηκε τό πῶμα, ἐπέμενε ὅτι ἦταν ἡ κορούλα τῆς, οἱ χωρικοί λέγανε ὅτι ἦταν ἡ δίκη τους. Γιά νά τό ἀποδείξει ἔγινε τή μαρτυρία τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Καλογραΐῶν ὃντος ἡ μικρή εἶχε κεντήσει τίς μάρκες τῶν ρούχων τῆς, τίς ὅποιες ἡ δασκάλα τῆς ἀνεγνώρισε. Αύτά ἀκούσα ἀπό συγγενεῖς τῆς, γνώριστα τή μητέρα τῆς γριά, κι' ἔγώ παιδάκι. Κατάγομαι ἀπό τό Δελβίνο καὶ σπούδασα στήν ίδια Σχολή ἐσωτερική. Ἡ οἰκογένεια Σάρντα ἔμενε ἀπέναντι. Αὐτά γιά τὴν ἀκρίβεια.»

ΖΕΡΟΝΟΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Γραφεία: Σουρμελή 2

Αθήναι (109) - Τηλ. 88.39.952

★ Εκδότης: τό Κ.Ι.Σ. ἐκπροσωπούμενον ὑπό τοῦ Προέδρου του κ. Ιωσήφ Λόβιγγερ, ὁ ὥποιος εἶναι καὶ ὑπεύθυνος συμφώνως τῷ νόμῳ (Σουρμελή 2 - Αθήναι).

★ Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως: Νίκος Τσαπίδης, μέλος τῆς Ενώσεως Συντακτῶν Περιοδικού Τύπου.

★ ὑπεύθυνος φωτοσυνθέσεως: Κατσαούνη ΕΠΕ, Σπ. Δοντᾶ 10, Αθήναι.

★ Η ἀναδημοσίευσις κειμένων εἶναι ἐλευθέρα, μὲ τὴν προϋπόθεσι ὅτι θά ἀναφέρεται ἡ πηγή: Περιοδικό «Χρονικά», Κεντρικοῦ Ισραηλιτικοῦ Συμβουλίου.

Από τή ζωή
τῶν Κοινοτήτων

Έκδηλώσεις τοῦ Συνδέσμου «Ελλάς - Ισραήλ»

Δύο ἔξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες ταινίες, μέδηματα:

α) Ἀρχαιολογικά εύρήματα στήν ιερουσαλήμ,
β) Στά βήματα τοῦ Μωϋσῆ: ἀπό τό Σινά ὡς τό Τείχος τῶν Δακρύων προεβλήθησαν ἀπό τό Σύνδεσμο «Ἐλλάς - Ισραήλ» στήν Αθήνα καὶ τή Θεσσαλονίκη.

Οι ταινίες αὗτές ὑπάγονται στό πρόγραμμα τῶν πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν μεταξύ Ἐλλάδος καὶ Ισραήλ.

Δωρεά τῆς Ισραηλιτικῆς Κοινότητος Λαρίσης

Χρηματικό ποσό ὑπέρ τῆς φιλανθρώπου δραστηριότητος τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος κ. Σεραφείμ διέθεσε ἡ Ισραηλιτική Κοινότητος Λαρίσης.

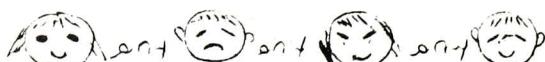
Έκδηλώσεις τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου τῆς Ισραηλιτικῆς Κοινότητος Αθηνῶν

Τό μήνα Φεβρουάριο ἔγινε σειρά ἀπό ἐνδιαφέρουσες ἔκδηλώσεις στό Πνευματικό Κέντρο τῆς Αθήνας (Σίνα - Βησσαρίωνος 9).

★ Ἡ ἑβραϊκή νεολαία διοργάνωσε κουίζ (παιχνίδι γνώσεων) στίς 8 Φεβρουαρίου, Καμπαλάτ Σαρπάτ στίς 20 καὶ ἀποκριάτικο χορό στίς 28 Φεβρουαρίου.

★ Στίς 18 Φεβρουαρίου μίλησε ὁ κ. Roni Ral, Ἐμπορικός Ἀκόλουθος τῆς Ισραηλινῆς Πρεσβείας, μέθεμα: «Ἡ οἰκονομία τοῦ σύγχρονου Ισραήλ».

«ΔΙΑΒΑΣΤΕ ΜΑΣ»

Μία ἐνδιαφέρουσα δουλειά παρουσιάζεται στό νέο φύλλο (No 2) τοῦ περιοδικοῦ «Διαβάστε μας» τοῦ Ισραηλιτικοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ Ψυχικοῦ.

Τά παιδιά μέδηματη σκέψη κι αύθυντησμό ἔξετάζουν θέματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Σάν δεῖγμα γραφής παρουσιάζουμε τὴν ἀπάντηση τῆς Γκιούλι Σέλλου στήν ἔρευνα «Ἡ συντροφιά τοῦ πατέρα»:

Πολλά παιδιά δέν βλέπουν τόν πατέρα τους καθόλου. Καὶ αὐτό γιά πολλούς λόγους. 1ον Γυρίζει ἀργά τό βράδυ. 2ον Είναι κουρασμένος. 3ον Τρώει. 4ον Βλέπει λίγη τηλεόραση. 5ον Κοιμᾶται.

Βέβαια αὐτό τό πράγμα δέν γίνεται σ' ὅλα τά σπίτια, ἀλλά σ' ἐκεῖνα πού ὁ πατέρας ἔχει πάρα πολλές ὥρες ἀπασχόληση. Τά παιδιά πάνε νά τοῦ μιλήσουν λίγο καὶ αὐτός τά διώχνει. Αύτό γίνεται γιά τούς παραπάνω λόγους. Ἐγώ νομίζω πώς αὐτά τά παιδιά θά μποροῦσαν νά τοῦ μιλήσουν κανένα Σαββατοκύριακο. Εὔχομαι νά πετύχει αὐτή ἡ συζήτηση μαζί του.

Η ΕΒΔΟΜΗ ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ Π.Ε.Σ.

Πεντακόσιοι άντιπρόσωποι και παρατηρητές από 50 και πλέον χώρες παρακολούθησαν τίς έργασίες της "Εβδομής Γενικής Διασκέψεως του Παγκοσμίου Έβραικού Συνεδρίου (Π.Ε.Σ)", πού συνήλθε στήν Ιερουσαλήμ, από τις 18 - 22 Ιανουαρίου 1981. Από τήν Έλλαδα παρέστησαν ό πρόεδρος του ΚΙΣ κ. Ιωσήφ Λόβιγγερ και ό ραββίνος Ήλ. Σαμπετάϊ.

Πολλά και ποικίλα ήσαν τά θέματα πού συζητήθηκαν και έξετάσθηκαν κατά τό πενθήμερο τών έργασιών τής Διασκέψεως. Ένδεικτικό τοῦ εύρεος φάσματος τών θεμάτων τής Διασκέψεως είναι τά τρία και πλέον ψηφίσματα πού έγκριθηκαν. Συνωψίζοντας τά ψηφίσματα και τίς άποφάσεις τοῦ συνεδρίου θά λέγαμε ότι αυτά άφορούν τρία βασικά θέματα: α) Ισραήλ, β) Διασπορά, γ) Αντισημιτισμός.

Η Διάσκεψη τοῦ ΠΕΣ έδωσε τήν εύκαιρια στόν άπανταχού Έβραισμό νά διατρανώσει τήν άμεριστη και άμετακίνητη άλληλεγγύη του μέ τό Ισραήλ και νά έκφρασει τήν πεποίθησή του ότι τή συμφωνία είρηνης μέ την Αιγυπτο, πού βασίζεται πάνω στίς άρχες τών συμφωνιών τοῦ Κάμπτ - Ντέβιντ, θά άκολουθησουν και τά άλλα άραβικά κράτη, γιά τή δημιουργία μιᾶς νέας πραγματικότητας, σταθερότητας και πρόσδου γιά δόλοκληρη τήν μέχρι σήμερα σκληρά δοκιμασμένη περιοχή τής Μέσης Ανατολής. Ταυτόχρονα διακήρυξε, γιά άλλη μία φορά, τούς άκατάλυτους ιστορικούς και θρησκευτικούς δεσμούς τοῦ Ισραήλ και τοῦ έβραικού έθνους μέ τήν αιώνια και "Άγια Πόλη τής Ιερουσαλήμ, από τήν οποία θά άκουσθεί, γιά όλη τήν άνθρωπότητα, τό μήνυμα τής ειρηνικής και τής άδελφικής συνυπάρχεως όλων τών λαών τής οικουμένης". Ή κυβέρνηση τοῦ Ισραήλ και οι Άρχες τής πόλεως άπεδειχαν ότι η φυσική και άδιαιφλονίητη πρωτεύουσα τοῦ Ισραήλ άποτελεῖ, ταυτόχρονα, έλευθερο χώρο λατρείας γιά τούς πιστούς όλων τών θρησκευτικών κοινοτήτων, διαφυλάσσοντας και προστατεύοντας όλους τούς ιερούς χώρους λατρείας και

Μέ τήν εύκαιρια τής μεταβάσεως του στό Ισραήλ ό πρόεδρος τοῦ Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου κ. Ιωσήφ Λόβιγγερ κατέθεσε στέφανο στόν τάφο τοῦ δούλιμου Πατριάρχου Ιεροσολύμων Βενεδίκτου.

Κατά τήν κατάθεση στεφάνου στόν τάφο τοῦ Πατριάρχου Βενεδίκτου παρέστησαν ό ράχιμανδρίτης τοῦ Πατριαρχείου κ. Δανιήλ και ό ραββίνος κ. Ήλ. Σαμπετάϊ

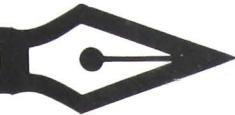
προσκυνήματος.

Έπαναβεβαιώνοντας τήν προσήλωσή της στούς σκοπούς και τίς άρχες τοῦ ίδρυτικού Χάρτη τών Ήνωμένων Έθνων και τήν καταπολέμηση κάθε μορφής φυλετικών, Θρησκευτικών και έθνικών διακρίσεων, όποιοδήποτε κι ἀν έκδηλωνονται, ή Διάσκεψη κατέκρινε και καυτηρίσασε τίς διαδοχικές άποφασίεις και διακηρύξεις τοῦ Όργανισμού αύτου κατά τοῦ Σωματίου, τίς οποίες θεωρεῖ όχι μόνο σάν μιά διακωμάδηση τής άλθειας, άλλα και σάν χονδροειδέστατη υβρι κατά τής άξιοπρεπείας όλοκληρου τοῦ έβραικού λαού, πού δέν άποβλεπει παρά στή δυσφήμηση τών έθνικών του πόθων. Παρόμοιο φαινόμενο διαστρέβλωσης τής ιστορίας άποτελεί ή προσπάθεια όρισμένων κύκλων γιά την παραπομπή και τήν άμφισβήτηση τών γεγονότων τοῦ Όλοκαυτώματος. Οι δραστηριότητες αύτές συντείνουν πολὺ στή διάδοση τοῦ (έμφυτου άκομη γιά πολλούς) Αντισημιτισμού και καλεῖ τίς Κυβερνήσεις, τά πολιτικά κόμματα, τίς δημοκρατικές οργανώσεις, τίς Έκκλησίες και τά μέσα μαζικής ένημερώσεως νά λάβουν δραστικά μέτρα κατά τού νεο - έμφανιζόμενου και συνεχώς πολλαπλασιάζομένου αύτοῦ κινδύνου.

Γιά τήν έξαλεψη πολλών Αντισημιτικών προκαταλήψεων πολλά συνεισέφερε ό διάλογος πού άρχισε από έτών μέ τήν Καθολική, τήν Προτεσταντική και άλλες Έκκλησίες. Η Διάσκεψη προσβλέπει στήν περαιτέρω άναπτυκη τοῦ διαλόγου μέ διετος τίς Έκκλησίες γιά τό καλό όλοκληρου τής άνθρωπότητας και καλεῖ τήν Έκτελεστική Έπιπροπή τοῦ ΠΕΣ νά διερευνήσει τίς δυνατότητες ένος δημιουργικού Μουσουλμανο - Ιουδαϊκού διαλόγου.

Ειδικώτερα γιά τή Διασπορά, τέλος, ή Διάσκεψη διακήρυξε και πάλι τήν πεποίθησή της γιά τήν άναγκαιότητα τής διευρύνσεως τής έβραικής παιδείας και τής γαλουχήσεως τής νεολαίας πάνω στίς άρχες τής ιστορικής και πολιτιστικής παραδόσεως τοῦ Ιουδαϊσμού. Άποφασίζει δέ τή δημιουργία Τμήματος Υποθέσεων Νεότητας, μέσω τού όποιου θά μελετήσει τούς τρόπους ύλοποιήσεως τοῦ άνωτέρω σκοπού.

Η.Σ.

ΠΕΡΙ ΕΒΡΑΙΩΝ

Πολιτικά Θέματα: Σέ αρθρο του Θ. Βώκου με θέμα «Η συνεταιριστική μας μερίδα στήν ΕΟΚ» γράφει μεταξύ άλλων: «Έν συναφεία μέ τήν παραπάνω ύπογράμμιση τῆς ἀνάγκης νά συνεργαζόμεθα γιά τήν προώθηση τῆς «ύποθέσεως Ἑλλάς» μέ οιαδήποτε κίνηση πού μπορεῖ νά μᾶς βοηθήσει. Θά ήθελα νά χαρακτηρίσω ώς ἀπαραίτητη καί τή συνεργασία μας μέ τούς ἑβραϊκούς κύκλους τῆς Εύρωπης καί όλου τοῦ κόσμου. Οι ἑβραῖοι, ἐκτός ἀπό τή συνέπεια τῆς ἀπωθήσεως τους στό κοινωνικό περιθώριο ἀπό τούς ἑκάστοτε ισχυρούς τῆς γῆς, τῆς οἰκονομικῆς τους διείσδυσης στούς χώρους πού ζούσαν καί πού ζοῦν, ἔχουν νά ἐπιδείξουν καί πνευματική ἐπίδραση σέ όλες τίς ἐποχές. Καί σήμερα ἀκόμη, ἔξεχοντες διανοητές εἶναι ἑβραῖοι. Θεωρῶ, λοιπόν, καί σήμερα, ώς ιστορική ἀνάγκη τή στενή συνεργασία τοῦ ἑλληνικοῦ καί τοῦ ἑβραϊκοῦ στοιχείου, ίκανων νά συμβάλλουν καί τώρα, ὥπως στό παρελθόν, στή θεμελίωση ἐνός ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ μέσα στήν ἐνωμένη Εύρωπη. Ἀρνητική θέση στήν ἀντίληψη ὅτι ἡ διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ (δυτικοῦ) πολιτισμοῦ εἶναι ἐπίτευγμα συνεργασίας τοῦ ἑλληνισμοῦ μέ τόν ἑβραϊσμό (τοῦ δεύτερου καί μέ τό πρόσωπο τοῦ Χριστιανισμοῦ) θά ἦταν ἔχω από τά πράγματα». (30 — 1 — 1980).

Ἐλληνικός Βορρᾶς: Σέ αρθρο τοῦ Ν.Ι. Μέρτζου μέ τίτλο «Μισθωμένη κουλτούρα καί ἐθελούσιος ἀφελληνισμός χαλκεύουν τήν ύποτέλεια», γράφει καί τά ἔξης: «Στούς τωρινούς καιρούς μας ἡ «παγκόσμια δίνη πού ἀπειλεῖ νά μᾶς καταπῆ» ἔχει καί μιάν ἄλλην διάσταση, τήν δόπια ούδεποτε στήν ιστορία του ἀντιμετώπισε ὁ ἐλληνισμός. Εἶναι δέ ἐθελούσιος ἀφελληνισμός — ἀπό τούς ἰδίους τούς «Ἐλληνες». Ο ἑβραϊσμός, παρ' ὅλο πού διατρέχει θανάσιμο κίνδυνο στήν Παλαιστίνη, δέν ἀντιμετωπίζει παρόμοια ἀπειλή. Ἀντίθετα, ἐπειδή ἀκριβῶς ἀπειλεῖται μέ ἀφανισμό ἀπό τίς ἔχθρικές του δυνάμεις, ἔχει ἀπόδυθη μέ θαυμαστό τρόπο στήν κατάκτηση καί ἀναζωγόνηση τῆς ἔθνικῆς του κληρονομίας. Δέν εἶχαν γλώσσα οἱ ἑβραῖοι ἐπί αἰώνες. Μιλοῦσαν ὄλες τίς γλώσσες τοῦ κόσμου, ἄλλα ὅχι τήν ἑβραϊκή. Αὕτη πού θεωροῦσαν πιά δική τους γλώσσα, ὥπως κι ὅλος ὁ κόσμος, ἦταν εἴτε ισπανική μέ δικές τους καταβολές γιά τούς νότιους εἴτε «γίνιτσι», ἔνα γερμανικό ἀνακάτωμα, γιά τούς βόρειους. Καί μυριάδες ἄλλοι δέν μιλοῦσαν οὔτε αὐτά τά «έβραικά». Εἶχαν χάσει τήν ἑβραϊκή ἀπό τόν καιρό ἥδη τῶν Πτολεμαίων, οἱ ὅποιοι καί τούς μετέφρασαν ἀπό τά ἑβραϊκά στά ἐλληνικά τήν Παλαιά Διαθήκη — γιά νά τήν ἐννοοῦν οἱ ἑβραῖοι. «Οταν βρέθηκαν ἐμπρός στό μεγιστο τῶν κινδύνων κυκλωμένοι στό Ίσραήλ ξέθαψαν ἀπό τά πανάρχαια ιερά κείμενά τους τήν ἑβραϊκή μέ τά περίπλοκα γράμματα καί τήν ἐμαθαν. Τήν ἐμαθαν ΟΛΟΙ. Τόσο οι κάτοικοι τοῦ Ίσραήλ ὅσο καί ἔκεινοι τῆς Διασπορᾶς. Διότι γνωρίζουν καλά ὅτι ἡ καλύτερη ἔθνική ἀμυνα εἶναι ἡ ἔθνική αὐτογνωσία». (1 — 2 — 1980).

Ἀντί: Δημοσιεύει ἐπιστολές τοῦ ραββίνου Ἡλ. Σαμπεταΐ γιά «Τό ἑβραϊκό Πρόβλημα» ἀπαντητική σέ ἀναγνώστη τοῦ περιοδικοῦ. Στό ίδιο φύλλο ὁ κ.Γ. Μαγριπλῆς ύποστηριζει, μεταξύ άλλων: «Δέν ξέρει ὅτι οι κατατρέγμενοι καί συμπαθεῖς ἑβραῖοι τοῦ 1940 — 44 δέν ἔχουν καμία ἀπολύτως σχέση μέ τούς σημερινούς ἀδίστακτους φονιάδες ἡ ἀκροδεξιούς, πού προκλητικά γράφουν στά παλιά τους παπούτσια ὄλες τίς ὄμοφωνες καταδικαστικές ἀποφάσεις τοῦ ΟΗΕ; Δέν ἔχουν κάνει ἐπίθεση καί δέν κατάλαβαν μιά ξένη εἰρηνική χώρα μέ τή δικαιολογία ὅτι ἔκει κατοικοῦσαν πρό 2.000 ἑτών οι «πρόγονοι τους»» (16 — 1 — 1981).

Κατά τόν ἔξοντωτικό διαγμόν τῶν ἑβραίων ἀπό τούς ναζιστάς ὁ ἀνθρωπισμός ἀντέδρασε μέ ἔξαρση καί αύτοθυσίαν, σέ πολλές χώρες τῆς Εύρωπης. Στήν Ἑλλάδα ὑπάρχουν παραδείγματα πού, εὐλόγως, προκαλοῦν θαυμασμό. Διαβάζουμε, τώρα, τήν ἀκόλουθη συγκινητική περίπτωση, στήν Πολωνία. Ή κυρία Εύγενια Ρενότ, πού, κατά τήν κατοχήν, ἦταν μοναχή, εἶχε κρύψει στό μοναστήρι τῆς πόλεως Πσέμισλ 13 παιδιά Ίσραηλιτῶν. Ήδη ἡ ήρωική Πολωνίδα μετέβη στό Ραμάτ - Γκάν τοῦ Ίσραηλ καί μέ ἔκκλησή της, πού δημοσιεύτηκε στίς ἐφημερίδες, δινεζήτησε τά παιδιά, πού εἶχε σώσει. Ἀπό τά 13 ἐμφανίστηκαν ὅκτω. Ή συνάντησή τους ἦταν συγκλονιστική. Γενική συγκίνηση: Σημειωτέον ὅτι τά «παιδιά τῆς κ. Ρενότ εἶναι ἡλικίας μεταξύ 40 καί 50 ἑτών. Καλόν εἶναι νά μή λησμονούνται αὐτές οι γενναῖες προσφορές. Εἰς τήν σνω φωτογραφίαν ἡ κ. Ρενότ, μέ μερικά ἀπό τά «παιδά» πού ἔσωσε.

(«Ἐμπρός», 30 — 1 — 1980).

ΣΤΟ «ΤΕΙΧΟΣ ΤΩΝ ΔΑΚΡΥΩΝ»

Ο Ρώσος, Έβραϊος τό θρήσκευμα, Γιοσέφ Μεντέλεβιτς, ό όποιος παρέμεινε έπι 11 χρόνια σέ στρατόπεδο καταναγκαστικής έργασίας στά Ούράλια μέ τήν κατηγορία τῆς άντη αθεστωτικής δράσεως, άφεθηκε έλευθερος καί ηδη έφθασε σάν μετανάστης στό Ισραήλ. Στή φωτογραφία ο κ. Μεντέλεβιτς προσεύχεται στό «Τείχος τῶν δακρύων» τῆς Ιερουσαλήμ.

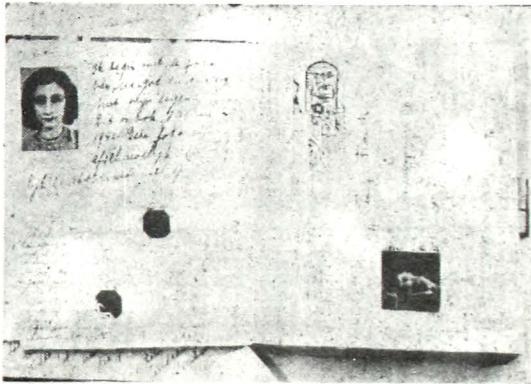
ΘΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΘΕΙ ΠΛΗΡΕΣ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΑΝ. ΦΡΑΝΚ Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΤΗΣ ΕΙΧΕ ΑΦΑΙΡΕΣΕΙ ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

Τό ολλανδικό Ιστορικό - Πολεμικό Ίνστιτούτο, έκδιδε, γιά πρώτη φορά στήν πλήρη του μορφή, τό ημερολόγιο τῆς Άννας Φράνκ, στό όποιο περιγράφεται ή άγνωστα τῆς μικρής Έβραιοπούλας καί σι προσπάθειες τῆς οίκογενείας της γιά νά ξεφύγουν άπό τους Ναζί στήν κατεχόμενη Ολλανδία.

Ο διευθυντής του Ίνστιτούτου, Χάρρυ Πάσπε, δήλωσε ότι στήν έκδοση, πού άναμένεται νά κυκλοφορήσει τό 1982, περιλαμβάνονται ή πρώτη καί ή δεύτερη μορφή τού ημερολογίου, μαζί μέ τή μορφή πού είχε θελήσει νά δημοσιευθεῖ ο πατέρας τῆς Άννας, Όττο, πού πέθανε πέρυσι, σέ ηλικία 91 έτών.

Στό βιβλίο θά περιλαμβάνονται, έπισης, αποσπάσματα τού ημερολογίου, πού είχε «κόψει» ο Όττο Φράνκ, τά όποια άναφέρονται στίς διαφωνίες τῆς μικρής Άννας μέ τη μητέρα της, καθώς καί σέ λεπτομέρειες τῆς σεξουαλικής της άναπτυξεως.

Τό ημερολόγιο, πού δημοσιεύθηκε γιά πρώτη φορά τό 1947 καί άπό τότε μεταφράσθηκε σέ 46 διαφορετικές γλώσσες, περιγράφει τή διχρονή άγνωστη τῆς δύταμελούς οίκογένειας Φράνκ μέχρι τήν ήμέρα τῆς προδοσίας τους, στίς 4 Αύγουστου 1944 καί τῆς συλλήψεώς τους άπό τούς Γερμανούς.

Η Άννα Φρανκ στάλθηκε άρχικά στό στρατόπεδο συγκεντρώσεως τού Άουσβιτς καί μετά τού Μπέλσεν, όπου πέθανε, τό Μάρτιο τού 1945 λιγο πριν άπό τήν 16η έπετειο τῶν γενεθλίων της καί δύο μόλις μήνες πριν άπό τήν άπελευθέρωση τῆς Ολλανδίας άπό τούς συμμάχους. Στή φωτογραφία: οι πρώτες σελίδες τού ημερολογίου, μέ τή φωτογραφία τής 14χρονης, τότε, Άννας.

ΠΕΡΙ ΙΣΡΑΗΛ

Μεσομβρινή: Σειρά άρθρων τού κ. Άλ. Βέλιου, ό όποιος έπεσκέφθη τό Ισραήλ, κατόπιν προσκλήσεως τῆς κυβερνήσεώς του, καί περιόδευσε «έλευθερα έπι οκτώ μέρες στή χώρα - καρδιά τού Μεσανατολικού προβλήματος. (17 - 19 /2 /1981).

ΜΝΗΜΕΙΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ

Η έφημερίδα «ΝΕΑ ΚΑΣΤΟΡΙΑ» δημοσιεύει τά παρακάτω, στό φύλλο τῆς 7 - 2 - 1981:

«Η πόλις έχει χρέος νά τιμήση τήν μνήμη 1.000 συμπολιτών μας Έβραιών πού έζωλόθρευσαν οι Ναζί τόν Μάρτιον τού 1944. Τά άθωα αύτά θύματα τῆς χιτλερικής θηριωδίας ύ-

πήρξαν Καστοριανοί φιλήσυχοι κι' ή περιουσία τους έμεινεν έδω, περιελθούσα στά χέρια πολλών άλλων, συμπολιτών μας καί μή, πού ώφελήθηκαν άρκετά.

«Ένα άπέριττο μνημεῖο - κενοτάφιο δέν θά ήταν χαρακτηριστικό τού πολιτισμοῦ καί τῶν άνθρωπιστικών μας αἰσθημάτων;».

עַל חַיּוֹת הַיָּא

Δένδρον ζωῆς εἶναι ἡ Τορά...

(Παροιμ. 3:18)